

TÁNCZOS VILMOS

„HÁT MONDJA MEG KEND, HOGY ÉN MI VAGYOK!”

A CSÁNGÓ NYELVI IDENTITÁS TÉNYEZŐI:
HELYZETJELENTÉS A 2011-ES NÉPSZÁMLÁLÁS KAPCSÁN

A kutatói helyzet

A 2011. október 20–31. között lezajlott romániai népszámláláson hivatalos összeíróként dolgoztam az egyik moldvai csángó faluban, Bogdánfalván. A népszámláló-biztosi tisztség elnyeréséhez némi szerencse is kellett, ugyanis a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége (a továbbiakban: MCSMSZ)¹ által előterjesztett, eredetileg 60 nevet tartalmazó, majd hétről hétre egyre fogyatkozó névjegyzékből, amelyre 2011 júniusában 8 kolozsvári néprajzos diákkal együtt magam is felkerültem, végül csak 12-en kaptunk megbízatást, a többiek áldozatul estek az összeírást megelőző, több hónapig tartó hivatali hercehurcának, és néhányan akadtak olyanok is, akik önként visszaléptek. Mivel ezekben a hónapokban csak ritkán fordultam meg Bákóban, mindezekről az eseményekről keveset tudok, ezért a magyar népszámlálóbiztosok jegyzéke körüli politikai-diplomáciai háború ütközeteit és kisebb-nagyobb csetepatéit itt nem ismertetem, egyébként sem ez a jelen írás célja. Erre mindenekelett az MCSMSZ vezetősége volna illetékes, ha a gyakorló érdekvédelmi-politikai tevékenységet folytató szervezetnek volna ideje, kapacitása a mindennapi iszapbirkózások „megörökítésére”.

A hivatali ügyintézés bürokráciája és akadékoskodása mögött állhatott egyszerű helyi ellenérdekeltség, a rendszeren kívüli idegenektől való ódzkodás, és minden bizonnyal román nacionalizmus is. Annyit mindenesetre külső emberként Kolozsvárról is meg lehetett figyelni, hogy a magyar népszámlálóbiztosok kinevezésével szemben minden illetékes bákói hivatal bizonyos ellenállást tanúsított. A nyári és kora őszi hónapokban lezajlott bürokratikus hivatali ügyintézés során a Bákó Megyei Prefektúra, a Megyei Statisztikai Hivatal, de legfőképpen a helyi polgármesteri hivatalok ismételtlen félreérthetetlen jelét adták annak, hogy valójában azt szeretnék, ha az MCSMSZ listájáról nem sokan kerülnének tényleges funkcióba, és így a magyar biztosok nem „zavarnák össze” a moldvai csángók identitástudatát, illetve népszámlálási adatait. Az MCSMSZ előterjesztett jegyzékének fő támogatója az ekkor kormányon lévő egyik magyar politikai párt, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) volt, amelynek egyik-másik bukaresti politikusa közvetlen kapcsolatban állt nemcsak a Bákó megyei intézményekkel (prefektúra,

statisztikai hivatal), hanem a községi polgármesteri hivatalokkal is. Azt hiszem, a népszámlálás során végül azért jutottunk páran valódi szerephez néhány csángó faluban, mert ezek a polgármesterek a bákói RMDSZ helyi szervezetén és az MCSMSZ-en keresztül kormánytámogatást reméltek különböző pénzigényes projektjeik (például közművesítés a faluban) kivitelezéséhez, és ezért hajlandók voltak egy-két kisebb békát is lenyelni a politikai alkuban. A dilemma számukra nehéz lehetett, amire abból is következtetek, hogy a magyar biztosok jelentős részét csak október 18-án, tehát a népszámlálás megkezdése előtt két nappal utasították vissza véglegesen egy megyei szintű tanácskozás végeredményeként, amikor is az RMDSZ által „megpuhított” prefektúrának több községi polgármestert mégsem sikerült jobb belátásra bírnia. Érdekes, hogy ezek a keményen ellenálló és végsőkéig kitartó polgármesterek épp a viszonylag jó magyar nyelvismerettel rendelkező községekből kerültek ki.

A mi kis kilencfős kolozsvári csapatunk a nyár folyamán előbb hatfősre olvadt, majd végül a népszámlálás előtt két nappal a még „talpon álló” és utazásra kész társaságból is kiesett további három egyetemi hallgató, holott a hónapokig tartó bürokratikus eljárás során ők is minden feltételt teljesítettek, például Bákóban – saját költségen – népszámlálási biztos felkészítőn vettek részt, és ezt követően a vizsgát is sikeresen letették. Őket az MCSMSZ Lészpedre és a Szőlőhegy községhez tartozó kisebb falvakba (Szőlőhegy, Újfalu, Szitás), tehát viszonylag jó nyelvvállapotú székelyes csángó településekre jelölte, ahová végül nem neveztek ki egyetlen magyar biztos sem. Hárman, akik végül megmaradtunk, emezeknél rosszabb nyelvvállapotú déli csángó településekre kerülünk.

A Csángó Szövetség eredetileg 60 fős, majd egyre fogyatkozó listájáról végül 12 népszámlálóbiztos került Külsőrekecsin (3 személy), Pusztina (3), Nagypatak (2), Csík (1), Bogdánfalva (1), Lujzikalagor (1) és Máriafalva/Lárga (1) falvakba, továbbá egy hivatalos megfigyelő Lábnyikba. A még magyarul beszélő moldvai csángók közel félszázazres lélekszámához viszonyítva a magyar összeírók létszáma elenyészően kevés, de a korábbi népszámlálásokhoz viszonyítva, amikor is egyáltalán nem alkalmaztak magyar biztosokat, mégis valamelyes előrelépés. Kétségtávol megalapozott az a feltevés, hogy a magyar összeírók hiányának köze van ahhoz, hogy az 1992-es és 2002-es hivatalos népszámlálások alig mutattak ki magyar anyanyelvűeket és nemzetiségűeket a moldvai csángó falvakban, ahol pedig köztudottan több tízezer ember beszél magyarul. A népszámlálási végeredményt azonban nemcsak ez a hiányosság befolyásolta, hanem – amint látni fogjuk – a joggal megkérdőjelezhető népszámlálási végeredmény magyarázata voltaképpen a moldvai csángók sajátos nyelvi és etnikai identitásában rejlik.

Én magam, hivatalos népszámlálóként elsősorban a vállalt hivatali feladatot igyekeztem szabályosan és jól elvégezni, ugyanakkor természetes volt,

hogy néprajzos-antropológus szemmel is megfigyeljem és értelmezsem azokat a helyzeteket, amelyeknek részese voltam.

Az elmélyültebb kutatói beszélgetéseknek sajnálatos módon határt szabott az, hogy a nekem kiosztott 84 családnál a rendelkezésemre álló viszonylag rövid idő alatt helyesen kellett kitöltenem az elég bonyolult és terjedelmes népszámlálási íveket, majd végül összesítenem az adatokat. Így az igazán tartalmas, de az elvégzendő hivatali feladathoz alig kapcsolódó beszélgetésekre csak késő este, egy-egy családnál elborozgatva tudtam sort keríteni.

A korábban, 2008–2010-ben elvégzett saját nyelvismereti felmérésem adatai szerint Bogdánfalva (Valea Seacă) 2458 katolikus lakosából már csak 1044 személy, azaz a katolikus lakosság 41%-a beszél magyarul, főleg a középgeneráció és az idősebb korosztály tagjai. A 2002-es népszámlálás szerint összesen 2708 lakost számláló faluban 2011 októberében tíz népszámlálóbiztos dolgozott, a kollégáim mind helybeli román hivatalnokok és pedagógusok voltak.

Jelen elemzés a népszámlálás során tanúsított, előbb említett antropológusi magatartás eredményeként született meg. Meggyőződésem, hogy közélettel nem követek el hivatali szabálysértést, hiszen nem *kemény* népszámlálási adatokat hozok nyilvánosságra, hanem a népszámlálás helyzetét *lágymód* módszerekkel elemezve próbálok rávilágítani a moldvai csángók nyelvi identitására. A sajátos kutatói helyzet miatt azonban sem falubeli beszélgetőtársaim, sem a Bákó megyei népszámlálásban részt vett többi magyar népszámlálóbiztos nevét nem hozom nyilvánosságra, akikkel tapasztalataikról ugyancsak elbeszélgettem. Az elemzés során felhasználtam továbbá azokat a magnófelvételeket, amelyeket az MCSMSZ által Bákóban szervezett két tapasztalatcserén készítettem, amelyekre a népszámlálás kezdetén és végén, október 22-én és 29-én került sor, és amelyen a magyar népszámlálóbiztosok mellett a csángó érdekvédelmi szervezet vezetői is részt vettek. A beszélgetés résztvevőitől idézett szövegrészek után csak zárójelbe tett arab számmal utalok a nyelvi információt közlő biztos-társam személyére, de egyéb információt róluk nem közlök, csupán annyit, hogy mindannyian az MCSMSZ alkalmazásában álló, a szervezet által működtetett magyar oktatási program pedagógusai, akik vagy helyi (csángó) származásúak, vagy pedig Erdélyből költöztek időlegesen Moldvába.

A prenacionális csángó identitás

A csángó szakirodalomban sokan leírták már, hogy a moldvai csángó népcsoport a 19. században nem ment át a polgári nemzetté váló átalakulás folyamán, következésképpen az európai polgári nemzeteket létrehozó és létüket még ma is meghatározó alapvető tudati tényezők (közös eredettudat, közös történelmi tudat, a közösen beszélt nyelvhez mint összetartó tényezőhöz való pozitív

viszonyulás, a közös népi kultúrához és egyéb kulturális értékekhez való pozitív viszonyulás stb.) körükben hiányoznak. Azt természetesen korántsem lehet állítani, hogy ma az etnikai közösség egésze ebben a *nemzet előtti* (*prenacionális*) állapotban van, hiszen szemmel látható, hogy a csángók között sokan vannak olyanok, akik kapcsolatba kerültek a román vagy magyar nemzeti gondolat-tal. A *prenacionális* közösségi identitás azonban a moldvai csángó lakosság nagyobbik részére jellemző ma is, az idősebbek körében egészen szembeötlő, tehát jelentősége a csángó társadalom egészére nézve is alapvető.

Nézzük tehát, hogy mi jellemzi ma ezt a hagyományos, középkori gyöke-rekig visszanyúló, nemzet előtti identitást. Ha a *hagyományos* csángó ember-től saját identitása felől érdeklődünk, két dolgot tud magáról teljes bizonyos-sággal állítani és tiszta szívvel, őszintén megvallani:

1. Legelőször is azt mondja magáról, hogy ő *katolikus*, azaz hogy Jézus Krisztus megváltott gyermeke, aki örök üdvösséget ígért neki, és ha megta-gadná az élő Isten fiát, akkor Jézus mindörökre ellökné magától. Következés-képpen a csángó ember ezt a vallásos identitást minden körülmények között vállalja, ha kell, a keresztre is felmegy érte.

A római katolikus anyaszentegyház tagjának lenni egyszersmind azt is jelenti, hogy ő *nem oláh*, mert az oláhok köztudottan más hitűek, más temp-lomba járnak, és nem tartoznak a római pápához. Az *oláh* szónak a moldvai csángók körében természetesen semmilyen pejoratív jelentése nincsen, a ha-gyományos világban ez a szó egyszerűen egy olyan jól ismert másik etniku-mot jelöl, amelyhez viszonyítva a moldvai katolikus csángók meghatározzák önmagukat. Hangsúlyoznunk kell, hogy az *oláh* is ugyanolyan *prenacionális* fogalom, mint a *katolikus*, és semmiképpen nem a *román* szinonimája. Ez utóbbi fogalom ugyanis egy teljesen más identitás-szerkezethez, mégpedig az identitás modern nemzeti (*nacionális*) szintjéhez tartozik, következésképpen valaki más és más kontextusban minősül *oláhnak*, illetőleg *románnak*, tehát a két fogalom nem azonosítható. A fogalmi distinkciót jól illusztrálja a követ-kező, jó nyelvismerettel rendelkező székelyes csángó faluban megesett nép-számlálási történet: „Az úton egyszer egy idősebb nénivel mentem egy dara-big, és mondom neki, hogy ma megyünk hozzá népszámlálni, legyen otthon. »Jó, jó, jó.« »De – mondom – van olyan kérdés is, amelyik azt kérdezi meg kendtől, hogy milyen etnikumú.« Néz, néz, nem érti, és azt mondja: »Hát én ezt nem tudom, hát kend mondja meg!« »Hát – mondom – én ezt kendnek nem mondhatom meg, de itt arról van szó, hogy kend oláh-e vagy nem oláh.« Erre aztán nagy felháborodva azt mondja: »Hát mü itt nem vagyunk oláhok, hát itt nincsen oláh! Itt oláh még egy sincs a faluba!« »Na, hát jól van, hát ak-kor kendnek meg kell mondani, hogy ha kend nem oláh, hát akkor micsoda.« Na jó, bemegyünk a házba, magyarul tanácsol velem, és amikor elérkezünk ezekhez a kényes etnokulturális kérdésekhez, hát akkor egyszer minden csak román, román és román. Minden csak román. Állampolgárság, anyanyelv,

etnikum, szóval minden, még a vallás is »román katólik«. Ebből kitéríteni nem lehetett. Úgyhogy, ha a faluban végül lesz tíz csángó család, az nagy szám lesz, és magyar még kevesebb.” (1)

Természetesen nem arról van szó, hogy a néni időközben meggondolta volna magát. Ő magát teljes meggyőződéssel vallotta *katolikusnak* és *románnak*, de semmiképpen nem *oláhnak*.

2. A mindenképp följött álló katolikus hit mellett a csángó ember annak is mindig tudatában volt, hogy ő *egy országban* él, amely törvényeivel és védelmező erejével az emberi életnek általános keretet biztosít („van, ki megtartson az országba”), és ezt az országot, amelyhez tartozik, minden korban meg is tudta nevezni. Az *ország* régi magyar szó, és e szó jelentése a moldvai csángók számára mindig egyértelmű volt, bármi is volt az éppen aktuális államalakulat, amelyben éltek. Ma minden csángó tudja, hogy ő egy Romániának nevezett ország állampolgára, de korábban nevezhették az országot másnak is, például Moldvának, sőt azt is beszéltek az öregek, hogy valamikor nagyon régen a Szeretnél volt „a magyar foglalás határa”. A moldvai csángók lojalitása a román államhoz igen erős, ezt számos, román hazafias öntudatról tanúskodó történeti monda is kifejezi.

Római katolikus, aki Romániában él – a hagyományos világban ennyi tökéletesen elég is volt a tág értelemben vett önazonosság meghatározásához mind ezen a földön, mind a túlvilágon. Szűkebb vonatkozásban – mondjuk a falu határán belül – egy adott személy identitását és jogállását természetesen további tényezők írták pontosan körül, mint amilyen például a társadalmi rendhez, a nagycsaládhoz, a korosztályi csoporthoz vagy a megfelelő nemhez való odatartozás.

A népszámlálás identitáskategóriái

A mai népszámlálás során azonban, amint ezt a fenti néni esete is tanúsítja, olyan kérdéseket is feltesznek, amelyekre a moldvai csángók a legjobb indulattal sem tudnak helyesen felelni. Ugyanis a modern európai nemzetállamok által szervezett népszámlálások – Moldvában 1859-ben került sor az első ilyen összeírásra – nem a körükben még ma is általánosabb prenacionális, hanem a még le nem tisztult nacionális identitás tényezőire kérdeznek rá. Mivel a modern nemzeti identitásszerkezet a moldvai csángók között nem alakult ki, illetve nem szilárdult meg, a szerkezetet alkotó identitástényezők számukra vagy teljesen ismeretlenek (*etnikum, etnikai eredet, nemzetiség* stb.), vagy pedig nem túl lényegesek, és az önazonosság igazi lényegét nem érintik (*beszélt nyelv, anyanyelv* stb.).

Az állampolgárság (cetățenie) és a vallási hovatartozás (apartenență religioasă) megválaszolása a prenacionális szinten sem okoz problémát, hi-

szen ebben a tudati rendszerben is jól ismert fogalmakról van szó. A népszámlálási űrlapnak ezeket a pontjait mindig könnyű is volt kitölteni. De a másik két *etnokulturális sajátosság*, vagyis az anyanyelv (*limbă maternă*) és az etnikai hovatartozás (*apartenență etnică*) tisztázása már jóval keményebb diónak bizonyult. Nézzük tehát ezt a két identitástényezőt kissé alaposabban.

Az anyanyelv kérdése

A még magyarul is beszélő moldvai csángó falvakban a gyakorlati nyelvhasználat bonyolult, de tökéletesen működő nyelvpszichológiai törvényszerűségek szerint alakul, például a magyar–román kódváltások gyakoriak, de emiatt a kommunikációban mégsem fordulnak elő nehézségek. A közösség a nyelvet mindig *gazdaságosan* használja (nyelvi ökonómia), és nincs tekintettel a nyelvészek által kitalált elméleti konstrukciókra vagy a csak nyelvtankönyvekben létező szabályokra.

A moldvai csángók nyelvével foglalkozó szakirodalomban azt is sokszor leírták már, hogy a beszélők az ökonomikusan használt nyelvnek mindenekelőtt gyakorlati, funkcionális értéket tulajdonítanak, és nem viszonyulnak hozzá szimbolikus módon (például nem büszkék rá, nem védik meg stb.), sőt még annak sincsenek tudatában, hogy a nyelvnek egyáltalán lehet ilyen funkciót is tulajdonítani. A nyelvhez való szimbolikus viszonyulás teszi lehetővé, hogy a nyelvközösségi öntudat alapja legyen. Például ennek jegyében a magunk nyelvét felértékelhetjük, a másik csoport nyelvét pedig alulértékelhetjük. Mivel a nyelvhez való szimbolikus-ideologikus viszonyulás a prenacionális szinten álló etnikai közösségek esetében még nem alakult ki, a nyelv számukra korántsem annyira fontos, mint a már nemzetté alakult közösségek számára, amelyek a nyelvhez már nemcsak gyakorlatiasan, hanem ideologikus módon is viszonyulnak (nacionális szint).

Nem ideologikus vonatkozásban, vagyis prenacionális szinten a moldvai csángók saját hagyományos nyelvüket általában *magyarnak* vagy *csángónak*, a román nyelvet pedig – amelyet ma már ugyancsak általánosan ismernek – *románnak* vagy *oláhnak* nevezik. A „hogy beszélnek itthon?” vagy a „hogy tanult meg az édesanyjától beszélni?” kérdésekre az „így magyarosan”, „így csángósan”, „magyarul, csángóul” stb. választ szokták adni, és egyöntetűen így válaszolnának a népszámlálóbiztos *anyanyelvet* firtató kérdésére is, ha az utóbbi másfél évszázad folyamán nem jelent volna meg már körükben is a nyelvhez való ideologikus-szimbolikus viszonyulás. Hogy a népszámlálóbiztos a csángó falvakban mégsem kapja mindig ezt a választ, annak alapvetően két oka van: egyfelől az, hogy a csángók között is létezik már a nyelvhez való ideologikus viszonyulás, másfelől az, hogy a nyelvcsere folyamatának előrehaladtával ténylegesen is ritkábban használják már a *csángónak* vagy *magyarnak* nevezett nyelvet, tehát ha igazat akarnak mondani, akkor a népszámlálóbiztosnak nem is nyilatkozhatnak úgy, hogy ez

a nyelv az édesanyjuktól tanult anyanyelvük vagy a családban legtöbbször használt nyelvük.

A fentiek alapján világos, hogy az *anyanyelv* kérdésre adott választ három tényező határozza meg: 1. a prenacionális szintre jellemző, a csángók között ma is még létező nyelvi tudat; 2. a nyelvhez való, helyel-közzel már létező ideologikus-szimbolikus viszonyulás és 3. a tényleges nyelvhasználat, illetve nyelvi kompetencia.

Nézzük tehát, hogy a három tényező együttes hatásának eredményeként milyen válaszokat kaphat a népszámlálóbiztos.

A kitöltött népszámlálási ívek azt tanúsítják, hogy az anyanyelv kérdésre a *román*, *magyar* és *csángó* választ lehet adni – e három válaszon kívül egyéb nem fordul elő. Magam a meglátogatott 84 családban 195 személytől kaptam választ erre a kérdésre, akik közül 167-en román, 10-en magyar és 18-an csángó anyanyelvűnek vallották magukat. Lényeges körülmény, hogy ebben a faluban, Bogdánfalán – saját korábbi felmérésem szerint – már csak a lakosság 41%-a beszéli a magyar nyelvet.²

De miért alakultak épp így ezek a válaszok? Mi áll a nyilatkozatok hátterében?

a) A román *anyanyelvi tudat háttere*

A nyelvcseré folyamatának felgyorsulása következtében a moldvai csángók háromnegyed része ma már csak románul beszél, és a még magyarul is beszélők ma már kétnyelvűek. Az elmúlt néhány évtizedben minden településen kihalt az az idős generáció, amelyik rosszul vagy egyáltalán nem tudott románul. A kétnyelvűség következtében természetes, hogy a népszámlálás erősen ideologikus beszédhelyzetében anyanyelvként a nagy társadalmi presztízzsel rendelkező államnyelvet, azaz a románt jelölik meg, amelyen kitűnően beszélnek.

Ilyen irányba hat az is, hogy a nyelv kérdése erős ideológiai kontextusba kerülve nem függetlenül a közösségi identitás kérdésétől, vagyis azért is román anyanyelvűnek mondják magukat, mert az etnikai hovatartozásukat („Romániában élünk!”), sőt a vallásukat („Román katolikusok vagyunk!”) is románként határozzák meg. Nagy a jelentősége annak is, hogy a társadalmi környezet összes intézménye (egyház, közigazgatás, iskola, elektronikus média, írott sajtó stb.) ezt a felülértékelt presztízsnyelvet ismeri el és terjeszti, gyakran erőszakos módszerekkel is („Hát megmondta a pap, hogy beszéljünk románul!”).

A már román egynyelvű személyek vagy közösségek esetében – igen ritka kivételektől eltekintve – általában fel sem merül, hogy anyanyelvként a románon kívül más nyelvet nevezzenek meg.

b) A csángó anyanyelvi tudat háttere

A moldvai csángó falvak egy részében valóban létezik a *csángó tudat*, amely tipikus prenacionális kategória. Ennek kapcsán utalnunk kell arra is, hogy a moldvai csángók jelentős része a 20. századig nem tartotta magát csángónak, hanem székelynek (úgynevezett *székelyes csángók*) vagy magyarnak (ilyenek voltak például az úgynevezett *északi csángók*), *valódi* csángónak csak a Bákó környéki katolikusokat tekintették. Újabban a teljesen székely eredetű falvakban és az északi csángók körében is kialakult a csángó tudat, ugyanis Erdélyben és Magyarországon egységesen csángónak nevezték a teljes moldvai katolikus lakosságot.

Akármelyik belső csoportról legyen is szó, magyar vagy csángó anyanyelvűnek csak azok mondhatják magukat, akik valóban beszélnek őseik nyelvét. Azzal egyenes arányban, ahogy egy-egy településen a magyarul (*csángóul*) tudók száma csökken, a magukat csángó és magyar anyanyelvűnek deklarálók köre is erősen beszűkül.

A kört tovább szűkíti a hagyományos csángó nyelvjárás alulértékelése, az, hogy ezt a nyelvet maguk a beszélői voltaképpen nem is tartják olyan *valódi* nyelvnek, amely egyenértékű lehetne a modern nemzeti nyelvekkel. Az alulértékeltséghez (*önstigmatizáció*) ráadásul még külső megbélyegzés is járul: a helyi egyházi és világi értelmiség évszázadok óta „barbár idiómának”, „durva parasztszédnek”, román–magyar „korcsitúrának” (tökéletlen egyvelegnek), „érthetetlen madárnyelvnek”, sőt „az ördög nyelvének” nevezi ezt a nyelvet. Ilyen körülmények között, amikor egy nyelvvaltozatot nem is tartanak igazi nyelvnek és széles körben stigmatizálnak, ezt a nyelvet kevesen vallják anyanyelvüknek, azaz szívesebben mondják magukat román anyanyelvűnek, hiszen ezen a nagy társadalmi presztízzsel rendelkező nyelven is jól beszélnek. Egyik Erdélyből jött népszámlálóbiztos kollégám így foglalta össze ezt a nyelvi attitűdöt: „A nyelvet nagyon sokan csángónak mondják, amiről azt mondják, hogy nem az igazi magyar nyelv, hanem csak olyan kitekert nyelv. Úgy érzem, hogy alsóbb rendűnek érzik a magyarhoz viszonyítva, és szégyellik, hogy ezt beszélik. Még akkor is, ha egymás között és velem is magyarul beszélnek, akkor is ragaszkodnak ahhoz, hogy románt írjak be, mert a román a hivatalos nyelv.” (2)

A 2011-es népszámlálási eredmények feldolgozásakor nincs lehetőség megjeleníteni a „csángó anyanyelv” kategóriát, ugyanis ez a nyelv nem kapott kódot, és így a magukat csángó anyanyelvűnek deklarálók a „más anyanyelvű” kategóriához sorolódnak. Az összeírást megelőzően maga a romániai magyar érdekképviselő határolódott el az önálló megjelenítés lehetőségétől, abból az ideológiai megfontolásból kiindulva, hogy hiba volna erősíteni azt a tudatot, miszerint létezik a magyartól különböző csángó nyelv. A népszámlálás előkészítésekor kormányon lévő RMDSZ könnyen el tudta volna érni azt, hogy a „csángó anyanyelv” kategóriát a népszámlálási összesítő ívekre is bevezessék,

ám miután széleskörű társadalmi konzultációra került sor, amelyben az erdélyi magyar egyetemi nyelvészársadalom képviselői is kifejtették véleményüket, ezt a lehetőséget végül elvetették. A döntés helyes volta vitatható, ugyanis így a magukat Moldova-szerte elég nagy számban „csángó anyanyelvűnek” deklarálók a magyarság számára elvesztek. Ha volna rá mód, a népszámlálási eredmények elektronikus összesítéseiben a „csángó anyanyelvet” kétségkívül a „magyar anyanyelv” szinonimájaként kellene számba venni.

c) A magyar *anyanyelvi* tudat háttere

Azzal mindenki tisztában van, hogy a csángó nyelv végső soron valami magyarféle, de alapvetően mégis a magyarországi tiszta magyartól való különbözőséget, valamint a nyelvi kevertséget érzik döntőnek, és emiatt rendszerint élénken tiltakoznak, ha valaki ideologikus összefüggésben – például a népszámlálás alkalmával – a nyelvüket magyarnak nyilvánítja. Nem ideologikus beszédhelyzetben ellenben maguk is azt mondják, hogy „csak így csángósan, így magyarosan” beszélnek.

Emiatt az elhatárolódó nyelvi attitűd miatt viszonylag kevesen vannak, akik a magyart hivatalosan anyanyelvüknek deklarálják.

Az *etnikai* tudat kérdése

Népszámlálóbiztosként azt tapasztaltam, hogy az „etnikai hovatartozás” fogalma a moldvai csángók számára teljességgel értelmezhetetlen, és az öndefiníció szempontjából szükségtelen fogalom. Egy olyan tudati rendszerben, amelyben a katolikus vallás már önmagában tökéletesen meghatározza a moldvai csángóságot mint etnikai közösséget, és e tényező révén elkülönülnek a környező ortodox románságtól is, nincsen szükség egy újabb, nehezen értelmezhető fogalomra az etnicitás kifejezésére. Amint előbb láttuk, a románságtól való elkülönülés nem nyelvi alapon történik, ugyanis a nemzet előtti (prenacionális) állapotban a beszélt nyelv kérdésének nincs magasabb szintű identifikációs szerepe.

Az etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdés kapcsán a népszámlálás alkalmával sokan voltak, akik visszakérdeztek, és magyarázatot kértek. Mások több-kevesebb meggyőződéssel azonnal „román” etnikumúnak mondták magukat, miközben tudatában voltak annak, hogy ők, akik katolikusok, nem úgy románok, mint az ortodox vallásúak. A magyarázatot várók rendszerint értetlenkedve hallgatták az „etnikum” fogalmát illusztráló, nem túl meggyőző példáimat és magyarázatkísérleteimet. Azt tapasztaltam, hogy leginkább a *nemzet*, *nemzetiség* hagyományos fogalmakkal lehetett ezt a ködös fogalmat valamelyest körülírni, ugyanis ezeket a terminusokat a csángók nem a modern *polgári nemzet* értelemben, hanem archaikus, népi szóhasználat szerint *ősök*, *rokonság*, *faj* értelemben használják, amely valóban rokonítható az *etnikum* és a kommunista korszakban használt *nemzetiség* fogalmakkal.

De mit lehet az „etnikai hovatartozás” kérdésére válaszolni, amely szerepel a népszámlálási űrlapon? A magam és népszámlálóbiztos kollégáim űrlapjain ugyancsak a „román”, „magyar” és „csángó” válaszok fordultak elő, akárcsak az anyanyelv esetében, az etnikai adatok azonban magyar szempontból az anyanyelveknél valamelyest rosszabbul alakultak.³

a) A román etnikai tudat háttere

A legtöbbször román etnikumúnak mondták magukat, és ebben több tényező játszott szerepet:

1. A beszélt nyelv kérdése ebben a vonatkozásban is döntőnek bizonyult: aki csak románul tud vagy nyelvhasználatát a román dominanciájú kétnyelvűség jellemzi, nyelvi alapon nagy valószínűséggel román etnikumúnak mondja magát, annál is inkább, mert az etnikum fogalmát nem tudja értelmezni, és még kevésbé a nyelvtől függetlenül meghatározni. „Nekem is az a tapasztalatom, hogy aki már nem beszél [magyarul], az nem vallja magát csángónak. Még akkor sem, ha azt tartja magáról, hogy ő Szent Istvánnak egyenes ágú leszármazottja.” (10)

A nyelv elfelejtése az identitás szerkezet teljes átalakulását, a hagyományos világgal való teljes szakítást eredményezi, hiszen a nyelvvel együtt elvész az a világ is, amelyet a nyelv kifejez. Az új, román nyelv egy másik új, román világot jelent. Egyik népszámlálóbiztos kollégám így fogalmazta meg ezt a felismerést: „Rájöttem arra, hogy milyen tragikus ez a nyelvváltás, hogy a nyelv nemcsak nyelv, hanem egy teljes világ. Az öregekkel már nincsen kommunikáció, mert a fiatalok nem beszélnek a nyelvüket. A fiataloknak pedig tudniuk kellene dolgokat a falu, a család történetéből, de ezeket a fontos dolgokat csak az eredeti nyelven lehet elmesélni, ami ahhoz a világhoz tartozott. Hogy hogy volt a család története, hogy hogy volt az, amikor Csicsó Jánost leütötték. De ha a fiatalok nem tudják a nyelvet, akkor nem tudják a múltat sem. A nyelv elfelejtése teljes agymosás is. Aki nem tudja jól a nyelvet, az másnak nem vallhatja magát, csak romának.” (5)

2. Teljesen általános, hogy az etnikum és az állampolgárság fogalmát azonosnak tartják. Igen gyakran fordult elő, hogy az anyanyelvre vagy az etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdés kapcsán azonnal az asztalon fekvő piros-sárga-kék személyi igazolványra mutattak („Hát mit ír itt? Hát nem román?!” – kérdezték akár magyarul is), vagy pedig úgy érezték, hogy a román állampolgárság megjelölése után a többi ilyen kérdés (anyanyelv, etnikum) már fölösleges: „Hát már nem odaírta, hogy román?!” A kollégáim ugyancsak tapasztalták a személyi igazolvány mágikus erejét: „Azt mondják, hogy ők »román catolic«-ok. De ebből még ki lehet mozdítani, még el lehet magyarázni, hogy a vallásuk nem román vallás. De a buletinből már nem lehet kimozdítani. Ha a buletin az asztalra kittedd, akkor szevasz! »Mít ír a buletinba? Azok vagyunk!« Amikor 2002-ben volt a népszámlálás, a papot

megkérdezték, hogy minek vallják magukat. A pap azt mondta, hogy amit ír a buletinba, azok! És ez így bennük azóta megmaradt.” (5)

3. A népszámlálás során gyakorlatban győződtem meg arról, hogy a katolikus egyház által régóta, immár másfél évszázada terjesztett hibás etimológia, miszerint a „romano catholic” („római katolikus”) voltaképpen „român catholic” (román katolikus) jelentésű, általánosan ismertté vált a csángók körében, és ma döntő módon határozza meg az identitásukat. Természetes hogy „román” etnikumúaknak mondják magukat, hiszen nemcsak nyelvük (lásd előbb), hanem vallásuk szerint is „román katolikusok”. „Romániában élek, és román katolikus vagyok” – ebben foglalható össze ma a legtöbb moldvai csángó identitásának lényege.

A moldvai csángók kutatói már a 19. század közepén megfigyelték, hogy a római katolikus vallás a legfőbb identifikációs tényező, és a román nacionalizmust kiszolgáló katolikus egyház jó érzékkel vette észre a szándékos jelentésferdítésben rejlő hatalmas lehetőséget, azt, hogy ezzel a *kis*, mindössze egy betűnyi (roman–român) csúsztatással az identitás teljes területét román irányba lehet befolyásolni. „Egy öreg ember volt, akitől akármit kérdeztem, ő mindenre azt mondta, hogy ő román kátólik. Kértem, hogy maga milyen nyelven beszél. Hát erre is azt mondja, hogy román kátólik!” (10)

A „romano catholic”, illetve „român catholic” vallásmegnevezés egyetemes identifikációs kategóriává való átminősülése a román népszámlálóbiztosoknak is gondot okozott, hiszen emiatt a népszámlálási ívet ők is nehezen tudták kitölteni: „Hát ők hivatalból nem is kérdezték a »cetățeniá«-t (állampolgárságot). Anélkül, hogy én szóltam volna nekik, ők fordítva kezdték kérdezni a kérdéseket. Mert azt mondja a tornatanár, hogy ő rájött már első nap, hogy ha ezt előbb megkérdezi, akkor akármit kérdez utána, mindenre azt mondják, hogy »romano catholic«. Hát ezt egyszer beírta, és ezt sok helyen meg is nézték a háziak, mert a pap többször is elmondta nekik, hogy nehogy »greco catholic« (görög katolikus) legyen valaki. Nekem le is fordították a falusiak, hogy az »román katolikus«. Tehát ők a »romano catholic«-ot úgy értelmezik, hogy az »román katolikus«. Hiába kezded magyarázni, hogy Róma Itália fővárosa és így tovább. Román katolikus és kész, ennyi.” (1)

Az állampolgárság és etnikum fogalmait összekeverő, illetve a kettőt azonosnak tartó csángók mentségére meg kell jegyeznünk, hogy a két fogalom distinkciója iskolázottságot, bizonyos műveltséget feltételez, de sok csángó embernek csak négy elemi osztálya van. A két fogalmat a politikai nemzet koncepciója jegyében Európa-szerte magasabb szinteken is összekeverik („aki Romániában él, az román”), miért várnánk el tehát épp a kevéssé iskolázott moldvai csángóktól, hogy saját identitásukat a politikai nemzet fogalma helyett a kultúrnemzet fogalmában gondolkodva határozzák meg?

b) A csángó etnikai tudat háttere

Előbb láttuk, hogy aki nem tud már magyarul („csángóul”), az anyanyelv-ként, illetve családban beszélt nyelvként a csángót nem jelöli meg. A tényleges és viszonylag jó nyelvtudás azonban nemcsak a „csángó anyanyelvűségnek”, hanem a „csángó etnicitásnak” is alapfeltétele. A nyelvükben teljesen elrománosodott csángók nem mondják magukról azt, hogy ők „csángók”, mert nem tudnak „csángóul” beszélni. A 2002-es népszámlálási eredményeket áttekintve is azt látjuk, hogy csángó etnikumúak csak olyan falvakban bukkannak fel, ahol még beszélnek magyarul. Aki tehát magát „csángó” etnikumúnak mondja, az tud is „csángóul”.

Mindenesetre a csángó etnikai tudat népi (prenacionális) szinten még ma is létezik, és ennek tulajdoníthatóan viszonylag sokan vannak, akik a népszámlálás során is csángónak nyilvánítják magukat.

Találkozhatunk olyan esetekkel is, amikor úgy tűnik, hogy ez a bizonytalan, prenacionális „csángó” identitás tudatossá és felvállalt *nemzeti* csángó identitássá válik: „Azt éreztem, hogy a gazdagabbak sokkal könnyebben jutnak el a nyelvcserehez. Hamarabb és könnyebben, és az etnikumuk is könnyebben lesz román. Ellenben érdekes, hogy a falu leggazdagabb embere öntudatosan csángó. Ő szépen magyarul mondta nekem, hogy ő csángó. [...] Nyelv is, nemzetiség is csángó. Szentgyörgyön lakik a lánya, és a veje román. Éppen ott volt egy bukaresti román pasi egy kétmilliárdos autóval, nem is tudom, hogy vitte oda be. Hát ő ragaszkodott, hogy ő csángó. Láttam, hogy ebből aztán őt nem lehet kitéríteni, és be is írtam, hogy csángó, csángó (ti. az anyanyelvhez is és az etnikai hovatartozáshoz is). Teljesen nyitott volt arra, hogy csináljunk ott magyar iskolát.” (3)

Itt kell megjegyeznünk, hogy a fiatal csángó értelmiség körében létezik egy *új csángó öntudat* is, azaz már vannak olyan csángó fiatalok, akik saját identitásukat – egy posztnacionális közösségfelfogás jegyében – nem elsősorban románként vagy magyarként, hanem tudatosan *csángóként* próbálják meghatározni, és élénken érdeklődnek az autentikus helyi hagyományok és eltűnőfélben lévő nyelv iránt. Ennek az új csángó öntudatnak és attitűdnek azonban már nem feltétlenül szükséges alapeleme a tényleges magyar (csángó) nyelvismeret. Az önálló *csángó út* lehetősége mind a nyelvüket már elveszített, mind a még magyarul is beszélő, kétnyelvű csángó fiatalok között megjelenik mint alternatíva, de egyelőre nagyon szűk, statisztikailag nem mérhető rétegről van szó. A Nyugat-Európából – mindenekelőtt Olaszországból, esetleg Spanyolországból – hazatértek körében magam is találkoztam olyan magyarul már nem beszélő fiatalokkal, akik magukat „román anyanyelvűnek”, de „csángó nemzetiségűnek” nyilvánították.

c) *A magyar etnikai tudat háttere*

Az a tudat, hogy a Moldvában beszélt „csángós” nyelv más, mint a Budapesten beszélt *tiszta* magyar nyelv, a közösségi identitás etnikus szintjén is elhatárolódást eredményez. („Mű nem vagyunk magyarok, mert beszédünk nem egyezik meg a tiszta magyar beszéddel!”) Az elhatárolódást jelzi, hogy a csángó falvakban a magyarság irányából jövő kezdeményezéseket „a magyarok” kifejezéssel nevezik meg. „A magyarok” azok, akik a gyermekeket magyarul tanítják, akik időnként egészségügyi szűréseket végeznek, akik segélyadományokat osztogatnak stb.

Az etnikum fogalmának érthetlensége miatt a moldvai csángók *etnikai és nyelvi identitásának kérdését voltaképpen nem is érdemes külön kezelni*. A két fogalom mindenképpen összekeveredik, és általában azt mondhatjuk, hogy az etnikai identitás – ha egyáltalán sikerül ezt valahogyan körülírni – mindig a nyelvi identitás és a nyelvhasználat által meghatározott. A népszámlálás során az „anyanyelv” fogalmát a nyelvhasználatból kiindulva rendszerint könnyebb volt meghatározni (milyen nyelven tanult beszélni, amikor gyermek volt? hogyan beszélnek most egymás között? stb.), de a válaszadás során a nyelvi kérdések is óhatatlanul ideológiai összefüggésbe kerültek, és így gyakran a nyelvi tényekkel ellentétes válaszokat könyveltem el. („Mű így csángóson beszélgettünk otthon, nem es igen tudtunk másképpen beszélni, de hát az csak olyan nem tiszta beszéd, írja azt, hogy román vagyok, s románul beszélek.” „Most beszélünk itthon románul es, magyarul es, így csángóson, de hát románok vagyunk, ugye, egyebek nem lehetünk.” stb.)

Az anyanyelvet és etnikumot mint két különálló „etnokulturális jellemzőt” csak az úrlap különbözteti meg. Amint láttuk, maguk a moldvai csángók az elsőt valójában irrelevánsnak tartják, a másikat pedig nem is tudják értelmezni. Ilyenkor a népszámlálási biztos különbséget tehet a nyelv és az etnikum között, a maga módján értelmezheti a nyilatkozatot – például a magát „csángó” nyelvűnek vallót beírhatja akár „magyar” etnikumúnak is a beszélt nyelv alapján –, de ez a különbség a nyilatkozó tudatában nem létezik.

Következésképpen: a modern nemzetállamokra jellemző és a népszámlálási ívekben is szereplő identitás-összetevők a moldvai csángók számára vagy értelmezhetetlenek („etnikum”), vagy többé-kevésbé mellékesek („anyanyelv”). Emiatt az így megfogalmazott fogalmi kategóriákra adott válasz *bizonytalan lesz*. Például előfordulhat, hogy valaki egy adott helyzetben így, egy másik helyzetben pedig amúgy nyilatkozik. A bizonytalanság jele az is, hogy az irreleváns vagy értelmezhetetlen kérdésre adott saját válaszhoz saját maguk sem ragaszkodnak igazán („írjon azt, amit gondol”, „hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok” stb.), vagy pedig arról érdeklődnek, hogy a faluban mások mit nyilatkoztak: „Kérdezték, hogy hát a többiek mit mondtak, a többiek mit deklaráltak. Mondom, én kendtől kérdezem, nem azt kell írjam, amit a szomszéd mond, hanem kendtől kérdezem.” (10) A népszám-

lálóbiztosnak azonban mindenképp ki kell töltenie az űrlapot. A törvényt képviselve azt még megteheti, hogy egy feltett értelmetlen vagy a válaszadó számára kevésbé fontos kérdésre kicsikarjon valamiféle választ, de arra már sem neki, sem az általa képviselt törvénynek nincs hatalma, hogy ezeket a feleleteket belső meggyőződéssé is tegye.

A nemzeti ideológiákhoz való viszony kérdése

A moldvai csángókról szóló magyar – és olykor nemzetközi szakirodalomban – gyakran találkozunk azzal a megállapítással, hogy a moldvai csángók a 19. században nem mentek át a polgári nemzetté való alakulás folyamatán, és hogy emiatt egészen sajátos, középkorias identitás szerkezettel rendelkeznek. Tévedés volna azonban a problémát leegyszerűsítve azt állítani, hogy a moldvai csángó etnikai közösség egészének identitását kizárólag ez a prenacionális szint jellemzi. A román és – kisebb mértékben – a magyar nemzeti gondolat ugyanis már a 19. században behatolt a csángók közé is, de az adott történelmi, társadalmi, vallási, kulturális, nyelvi stb. körülmények között ez az eszmeiség valóban nem hatotta át a teljes társadalmat, és a közösségi identitás egészét illetően nem vált meghatározó jelentőségűvé. A nemzeti ideológiák azonban kétségkívül jelen vannak a csángó társadalomban, és a népszámlálási eredményeket is meghatározzák.

Mennyire vannak jelen ezek az ideológiák konkrétan az egyéni tudatban? Milyen ideológiák léteznek egyáltalán? Miből építkeznek ezek az ideológiák? Milyen a különböző korosztályok és társadalmi csoportok viszonya ezekhez az ideológiákhoz? – ezekre a fontos kérdésekre vonatkozóan a népszámlálás *éles* és egyénre szabott helyzetei igen tanulságosak voltak.

A népszámlálási helyzet nem a prenacionális szinten megfogalmazható identitáskategóriákkal (oláh, csángó, katolikus, szektás stb.) való azonosulást kéri, hanem azt, hogy a nyilatkozó a modern polgári nemzetekre jellemző identitáskategóriákkal (román–magyar–csángó nyelv és etnikum, ortodox–katolikus vallás stb.) fogalmazza meg önmagát, és egyszersmind képes legyen oppozíciópárokba állítani e fogalmakat. A prenacionális szint nyilvánvalóan érvénytelenné válik akkor, amikor a másik, nemzeti szint kategóriáira követeljük a választ (állampolgárság, etnikum, anyanyelv, vallás).

Mivel mindezek a fogalmak csak a modern ideológiai mezőben értelmezhetők, alapvető jelentőségű kérdéssé válik, hogy a nyilatkozó személyhez melyik ideológia jutott el, melyikkel azonosul, következésképpen melyik határozza meg döntő mértékben a válaszadást.

Noha már Moldvában is a 19. század közepe óta zajlik a nemzeti ideológiák harca, még mindig nagyon sokan vannak, akiknek gondolkodása a prenacionális szint kategóriáival jellemezhető. Nagy különbségek vannak a

generációk és a falvak között, de ezeket a szempontokat nem lehet abszolutizálni, és az idősebb generációt a fiatalabbal, vagy az elzártabb falvakat a városközeliakkal szembeállítani. A mai idős generáció már mindenhol iskolát végzett, aktív éveiben városi gyárakban dolgozott, újságot olvas és tévét néz, vagyis a legezárta falvakba is jelen van a modernizáció.

Sokkal lényegesebb inkább azt a kérdést vetni fel, hogy a múltban volt-e személyes, illetve közösségi kapcsolat a nemzeti ideológiák körüli konfrontációkkal, ugyanis egy-egy ilyen egyéni vagy közösségi konfliktus, határhelyzet a nyelvi és etnikai tudatosság növekedését eredményezhette. Például azt tapasztaltam, hogy Lészpeden, ebben a jó nyelvállapotú székely faluban, az 1960-ban bezárt magyar iskola, a magyar miséért folytatott harc kudarcra és az ezekkel járó személyes meghurcoltatások, tragédiák olyan kudarcélményt jelentettek az egész közösség számára, amelynek következtében a falu 1990 után sem nagyon akart hallani „a magyar útról”. Egy másik faluban, Külsőrekecsinben fontos esemény volt az 1949-es kommunistaellenes, és ugyanakkor a „magyar út” jelszavait hangoztató („Jos limba română, sus limba maghiară!” – „Le a román nyelvvel, fel a magyar nyelvvel!”) lázadást követő megtorlás. A Lészpedhez hasonló nyelvállapotú Pusztinában, ahol a múltat ilyen súlyos események nem terhelték, az 1990-es rendszerváltás után „a magyar útnak” nagyobb volt a támogatottsága, és a faluban azonnal kialakult „a magyar párt” és „a román párt”, tehát a „magyar út” könnyebben és hangsúlyosabban artikulálódott. Ilyen kudarcélmények egy-egy csángó család múltját is terhelhetik, és az utódok körében rendszerint a magyar identitástól való elfordulást eredményezik.

A magukat minden tekintetben románoknak vallók még a magyarul beszélők körében is túlnyomó többségben vannak. Amint láttuk, a „román utat” a tényleges nyelvi helyzet tényleges romlása indokolja, de a nyelvi asszimilációra a teljesen homogén, nagy lélekszámú moldvai csángó falvakban nem spontán nyelvi folyamatok, hanem erőszakos asszimiláció következtében került sor. A „román utat” ma is a teljes hatalmi szerkezet, az egyházi és világi intézményrendszer támogatja, amelynek tevékenysége a 19. század közepe óta a román nacionalizmus jegyében szerveződött.

A 2011-es népszámlálás során több magyar népszámlálóbiztos is megfigyelte, hogy a hivatalos állami intézményekhez és a katolikus egyházhoz közel álló, vagy ezektől egzisztenciálisan is függő családok hangsúlyosan kötelezik el magukat a román identitás mellett, sőt olykor kirívóan magyarelleneselek. Esetükben a román állami és egyházi hatalom iránti hála és lojalitás alapvető jelentőségű, identitást meghatározó tényező. Egy rendőrfeleség, aki a szomszédokkal jól beszélt „csángósan” magyarul is, velem, aki hivatalos minőségben voltam jelen, csak románul volt hajlandó megszólalni, és kifejtette, hogy ő egyenesen utálja („îmi e silă”) azt az elmaradott korcs nyelvet, amit a faluban még az öregek beszélnek, és örül annak, hogy ez a szégyenteljes

valami hamarosan végleg eltűnik. Hasonló esetekkel, amikor is a hatalomba beépült emberek és ezek családjai erős román identitásúnak bizonyultak, a népszámlálást végző kollégák is gyakran találkoztak: „Egy férfi leírta, hogy távollétében mit válaszoljon az asszony. Ő maga is népszámláló a szomszédos Bogdánfalvában. Ez egy fiatalember, három gyereke van, akik tényleg semmit nem értenek magyarul, és a családban a szellemiség is teljesen román. Az anyósa iskolai takarítónő, aki nem is akart megszólalni magyarul. Ott nagyon kioktattak engem, hogy hát ők nem beszélnek »aşa bozgoreşte« (bozgor, hazátlan nyelven). Aki közel van a hivatalhoz, az nem beszél magyarul. Sugárzik róluk messziről, hogy ők románok, és feltétlenül ragaszkodnak is ehhez. Az asszony törte össze magát, hogy románul beszéljen. Románul elismeri, hogy ők szoktak magyarul beszélni, de megszólalni ténylegesen nem hajlandó. Ilyenkor hagyni kell, nem lehet feszíteni a húrt.” (3) „A takarítónő esetéből az a következtetés, hogy ők hálából úgy érzik, hogy muszáj románnak mondaniuk magukat. Általában nem áll fenn a félelem tényezője. Ők hálából a kenyérért, amit kapnak, úgy érzik, hogy ők románok.” (4)

De gyakori az is, hogy ezekben a viszonyulásokban nem a hála és lojalitás, hanem a hatalomnak való egzisztenciális kiszolgáltatottság, vagyis a félelem a meghatározó: „A férfiakon tapasztalom, hogy olyan helyen dolgoznak, állami munkahelyük van, hogy egy kicsit félnek, amikor a nemzetiségüket tudakolom, s meghallják, hogy azt is mondhatják, hogy magyar. Volt egy esetem, amikor azt mondta egy asszony, hogy most vett pensziét (nyugdíjat) az embere, és aztán nehogy valami baja legyen ebből. Szóval még mindig ott van a félelem. De volt olyan fiatal is, aki azt mondta, hogy magyar vagyok, mámám (édesanyám) magyar, tátám (édesapám) magyar, hát persze hogy magyar vagyok.” (5)

A román hatalmi intézmények fizikai jelenléte vagy ennek hiánya földrajzi értelemben is befolyásolja az identitást. A templom közelében és általában a falu középpontjában csaknem mindenki románnak mondja magát, a magukat magyarnak vallók pedig rendszerint a perifériákról kerülnek ki: „Ahogy a falu alsó felétől közeledtem a központ, a templom felé, akkor azok a családok már mind csak románnak vallották magukat. Akik a paphoz, a templomhoz közel laknak, akkor azok mind románok. Ráadásul egy bogban (csomóban), egy utcában ülnek (laknak), és akkor, ha az első kapunál valaki román, akkor az egész utca román. Megbeszélték előre.” (5) „Nekem pont a templom környéke jutott. Mindenkiel magyarul beszéltem, még azzal is, aki magát nagyon románnak tartotta. De ők sem értették meg a kérdőív román kérdéseit, el kellett nekik magyarul is mondani, hogy mit akarnak tőlük. Ez jellemző volt. Ennek ellenére nagyon sokan románnak tartották magukat.” (10)

Ugyanilyen szerepe van a társadalmi kapcsolatoknak is. Annak, hogy kinek az érdekszférájába tartozik egy család, döntő jelentősége van. Több kollégám nyilatkozta, hogy a megyebírók és más egyházi tisztségviselők ro-

konságában nincs magyar vagy csángó identitás: „A rokonság nagyon sokat számít. A templom körül mindenki a pappal tart, ott nagyon kellett vigyázni, hogyan viselkedem. Ahol én laktam, ahol az én rokonságom él, ott 70% körüli volt a magyarok aránya. De a templomnál, ahol nem is nagyon ismeretek, ott nem mertem feszíteni a húrt, ott nehezebb volt. Ha valahol volt egy magyar rokon, akkor ott könnyebb volt.” (5)

Nagyon fontos volna megvizsgálni, hogy a moldvai csángók román öntudata voltaképpen milyen elemekből áll. A népszámlálás során ugyanis csak ideológiai attitűdökkel és érzelmi viszonyulásokkal találkozhatunk, amelyek alapján valaki románnak mondja magát, miközben nyilvánvaló, hogy az ilyen meghatározatlan, valós tartalom nélküli identitás nem építkezik szerves módon a „klasszikus” európai nemzeti identitások kulturális összetevőiből. A nyilatkozók végső soron teljesen bizonytalan identitástudatukat deklarálják románnak, kívülről jövő erős hatások eredményeként: „Érdekes, hogy amikor a nyelv és etnikum kérdéseihez érünk, akkor úgy tűnik, hogy nagyon nagy zavarban vannak. Mintha be lennének oltva, hogy itt most vissza kell lépni. És ez nem természetes. Nekem úgy tűnik, hogy fentről valahonnan sugárzik egy ellenállás: ezt nem tanultuk az iskolában, ezt nem mondta a pap. Nagyon zavarban vannak. (Egyik kolléga közbevág: »Saját maguknak bizonygatják, hogy ők románok, nem is nekem!« [2]) Amikor ehhez a témához érünk, a természetes beszéd mód megszűnik, és átveszi a helyét valami mesterkéltné ideologikus beszéd.” (9)

A magukat ideologikusan, tehát a modern polgári magyar nemzettudatra jellemző kategóriákkal magyarnak vallók száma a moldvai csángók között nagyon kevés. Az ilyen fokú öntudatosság, azaz a prenáciális tudati szint átlépéséhez az szükséges, hogy az identitás körüli problémák kieleződjenek, és az illető személy valamilyen külső tényező folytán ne a román, hanem a magyar identitás mellett kötelezze el magát. Az ilyen döntés alapfeltétele általában a jó magyar nyelvismeret, de még további pozitív megerősítő körülmények is szükségesek. Ilyen lehet például a Magyarországon vagy Székelyföldön élő rokonság, magyar iskolázottság, az erdélyi római katolikus egyházzal való kapcsolat és egyéb kulturális tényezők. Olyan falvakban, ahol a modern magyar nemzettudat intézményeivel, illetve az ezt képviselő személyekkel soha nem volt semmilyen kapcsolat, ilyen magas szintű magyar elkötelezettség nem alakul ki.

Magyarországon az utóbbi évtizedekben elterjedt az az eszményítő ideológia, amely a csángó kultúra és nyelv archaikus, *ósi magyar* jellegére és magas esztétikai minőségére hivatkozva idealizálja ezt a kultúrát, és épp ennek jegyében igyekszik integrálni a moldvai csángóságot a modern magyar nemzeti kultúrába. Az úgynevezett *csángó reneszánsz*nak Erdélyben, a székelyek körében sincs népi megalapozottsága, hiszen ők a moldvai csángókról sok reális ismerettel rendelkeznek. A *csángó reneszánsz* eszményítő

ideológiája azonban szemlátomást nem hatotta át magát a csángó társadalmat, már csak azért sem, mert amint láttuk, a nyelvhez és az etnicitáshoz való viszonyt Moldvában még mindig nem a modern nemzeteszmére jellemző viszonyulások határozzák meg alapvetően, hanem sokkal inkább gyakorlati, kézzelfogható tényezők (például vallási hovatartozás, tényleges nyelvismeret stb.).

A moldvai csángók magyarságtól való eltávolodását erősíti az is, hogy míg a *csángó reneszánsz* ideológiai összetevői szélesebb népi körökben Moldvában is kevésbé ismertek, a csángóktól való elhatárolódás megnyilvánulásairól szóló különféle történetek viszont annál elterjedtebbek. „Magyarországról kap egy-egy pofot, hogy lebüdösrománozzák. Akkor ha megkérdezed, hogy mi ő, hát akkor nyilván azt mondja, hogy ő román.” (10) A népszámlálás során nekem is többen azt mondták, hogy ők nem lehetnek magyarok, mert a magyarországiak „büdös romának”, „büdös oláhnak”, a székelyek pedig „büdös csángónak” nevezik őket. Ezek a diszkriminációról szóló személyes történetek azonban szemmel láthatóan sablonosak, „folklor jellegűek”, úgyhogy gyakran joggal merül fel bennünk a kérdés, hogy valóban vagy csak képzeletben megtörtént sérelmekről van-e szó. Tény az, hogy akár van valós alapjuk, akár nincs ezeknek a történeteknek, a magyaroktól, székelyektől elszenvedett sérelmekről, elutasításokról szóló narratívák a csángók között *igaz* történetekként terjednek, és így fontos identifikációs tényezőkké válnak. Ezekre a széles körben forgalmazott, általánosan ismert narratíva típusokra mindenképpen úgy kell tekintenünk, mint „a magyaroktól” való elhatárolódást hitelesen kifejező folklor jellegű történetekre. Például a csángók között lépten-nyomon találkozunk azzal az élménytörténettel, hogy Erdélyben járva az ottani magyarok (főleg székelyek) nem adtak nekik az üzletben kenyeret, mert románul beszéltek, és csak akkor váltak irányukban nagyon kedvesekké és szívélyesekké, amikor magyarul is megszólaltak. A valóban megtörténtként előadott *igaz* történetek elbeszélői elítélően nyilatkoznak a kegyetlenül, diszkriminatív módon és az állammal szemben illojálisan viselkedő erdélyi magyarokról, és velük szemben az általuk visszautasított románokkal tartanak. Természetesen az sem véletlen, hogy a történetekben mindig az éltető „meleg kenyér”, a táplálék archetípusa szerepel mint olyan fontos szimbolikus tárgy, amelynek kapcsán a magyarok kegyetlensége megfogalmazódik. Az az erdélyi magyar (székely), aki nem lojális a román államhoz, akinek „kenyerét eszi”, a moldvai csángók számára áruló, akit méltatlanul melenget a keblén a román haza. A „román kenyeret eszel, beszélj hát románul!” („mănânci pâine românească, vorbește românește!”) jelszót a nacionalista román ideológia az elmúlt évszázadban gyakran használta az erdélyi magyarok nyelvi elnyomásának „indoklására”, és ez a szlogen a moldvai csángók közé is eljutott, ahol nem váltott ki felháborodást, hanem a maguk prenacionális tudati szintjén és az államhoz való lojalitás jegyében természetszerű igazságnak fogták fel.

Az erdélyi magyar, aki magát nem vallja romának, a moldvai csángó számára anomália, olyan érthetetlen jelenség, aminek két magyarázata lehetséges: 1. Az illető egy kicsit áruló. 2. Erdély státusza bizonytalan, nem olyan, mint Moldváé, például kicsit talán Magyarországhoz is tartozik. Mindkét magyarázat homályos, érthetetlen számukra, de a magukat magyarnak tartó „románokat” általában kételkedve, bár másságukat tiszteletben tartva, csodálkozva fogadják. Egyesek, amikor bizonytalanok, értetlenül álltak a népszámlálási űrlap etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdése előtt, annak tudatában, hogy én is román állampolgár, de erdélyi magyar vagyok, vissza is kérdeztek: „Hát maga minek vallotta magát otthon? A „magyarnak” válasz azonban nem volt számukra sem érthető, sem pedig meggyőző, úgyhogy végül vállat vontak: „Ardealul să faci ce vrea, noi suntem români” („Erdély csináljon, amit akar, mi románok vagyunk”) – mondta egyszer egy régebbi beszélgetőtársam. Hasonló értetlenkedéssel találkozott a „magyaróra” program egyik Székelyföldről származó helyi pedagógusa is: „Mikor odaérünk, hogy »etnie« (etnikum), akkor megkérdik, hogy az mi az. Hát akkor én elkezdem szépen felvezetni, hogy ő ugye katolikus, és hogy a mamijával nem románul beszéltek, tehát hogy Romániában mások is élnek, akik nem románok. És akkor többek között jövök a magam példájával is, hogy én sem vagyok román, de román állampolgár vagyok. Engem nem is ismernek ebben a faluban, megkérdik, hogy ki vagyok, hogy keveredtem ide, merthogy más az »ákcseptom« (akcentusom). És akkor elmondom neki, hogy itt lakom, és akkor elcsodálóznak. De csak ennyi. Ma eljutottam odáig, hogy volt egy zsumi-zsumám (fele-felém). Merthogy azt mondta a srác, hogy ő olyan cégnél dolgozik Bákóban, ahova sok levél jön Vásárhelyről, Szeredából, és ő ezeket mind érti. De aztán mégiscsak román lett az ő etnikuma is, de a nyelvnl nagy siker, hogy idáig eljutottunk.” (8)

A moldvai csángók identitástudatára vonatkozóan nagy horderejű, aktuális kérdés, hogy mi fogja felváltani a prenacionális identitásszerkezetet. Lehetséges-e, hogy miután a csángók a 19. században kimaradtak a magyar vagy román nemzetépítés folyamatából, a 21. században, azaz nagy időbeli késéssel és teljesen más viszonyok között „igaz románokká” vagy „igaz magyarokká” váljanak? Egyik népszámlálóbiztos kollégám igen lényegre törően fogalmazta meg ezt a helyzetet: „Én nem hiszek abban, hogy ez a nyelvvesztés, ez a nyelvcsere Moldvában egy lejátszott meccs lenne. Attól függ, hogy milyen eszközeink vannak, amelyekkel be tudunk lépni ebbe a folyamatba. Nagyon függ az eszközöktől. Azzal az erősen sovány eszköztárral, amink volt a Csángó Szövetségnél, azért lehetett erre a folyamatra hatni. Mert Külsőrekecsinben és Pusztinában azért volt hatása annak, ami ott történt a magyar házzal, a magyar tanítókkal. Nem lehet azt mondani, hogy nem volt, és hogy nem volt hatása a munkánknak. Az azért ott van a fejekben. De a kérdés az, hogy mivel szemben. Külsőrekecsinben ott van az egyház,

ott van az iskola, ahol dolgoznak huszonvalahányan, és ezzel szemben van nekünk három emberünk. Nyilvánvaló, hogy ha lenne egy egységesebb és nagyobb apparátus, amivel dolgozunk, akkor ebbe a folyamatba szerintem még bele lehetne szólni. Ez még nem egy lejátszott meccs ebben a helyzetben. Azért nem, mert nincs kialakulva a doboz (ti. a román nemzeti identitászerkezet), és nincs feltöltve tartalommal. Mert noha románnak mondja magát, még nem öntudatos román. Mert nem tudja azt, hogy miért mondja annak. Vagy elvárásnak való megfelelés, vagy félelemből fakadó válasz ez, nem pedig meggyőződéses válasz. Ő nem úgy mondja románnak magát, ahogy én magyarnak mondom magamat. Ő a népszámláláskor teljesen más úton jut el ugyanaddig a válaszig.” (3)

Magam mind a magyar, mind a román nemzeti integrációt problematikusnak látom. A *magyar út* nemcsak az előnytelen intézményi szerkezet miatt problematikus, hanem azért is, mert kérdéses, hogy egy olyan történelmi időszakban, amelyet sokan mondanak „nemzet utáni” (posztacionális) korszaknak, amikor a már meglévő nemzeti identitások is repedeznek, meg lehet-e teremteni a nemzeti integrációhoz feltétlenül szükséges eszmei háttérrel, pozitív attitűdöt és mondhatni vallásos hitet a nemzeti közösségben. A moldvai csángók román nemzetbe való betagozódását segíteni látszik ugyan a küszöbön álló teljes nyelvcsere, hiszen ezzel voltaképpen megszűnik a *magyar út*, a magyar nemzetbe való betagozódás alternatívája, azonban szembeötlő, hogy a népszámlálás során felvállalt román identitások nem szerves és természetes képződmények, nem áll mögöttük komoly kulturális háttér, hanem inkább olyan érzelmi attitűdökből és hamis ideológiai meggyőződésekből táplálkoznak, amelyek hosszabb távon akár maguktól is kipukkadhatnak, szétfoszolhatnak.

A népszámlálóbiztos személye és mozgásteré

A népszámláláshoz való hozzáállás tapasztalatom szerint egyértelműen pozitív volt a közösség részéről. Az emberek vártak, előre érdeklődtek, hogy mikor megyek hozzájuk, és ha megállapodtunk egy körülbelüli időpontban, aznap még a mezőre sem mentek ki. Azon túlmenően, hogy tudatában voltak a válaszadás kötelezettségének, sokan a népszámlálási felmérést megtiszteltetésnek is érezték. Sok helyen az asztalra kitett, előre előkészített iratokkal vártak, mint házszenteléskor a papot, és igen gyakran kávéval, borral, pálinkával, dióval kínáltak. A beszélgetések nyelve hol magyar, hol román, hol pedig magyar-román vagy román-magyar keveréknyelv volt, annak függvényében, hogy kik voltak jelen az adott környezetben, ugyanis a fiatalabbak rendszerint már egyáltalán nem beszélnek magyarul a faluban. Általában nagyon jó néven vették azt, hogy a környezet nyelvi kompetenciáihoz alkal-

mazkodtam, és így a beszélgetések mindig igen jó hangulatban, barátságosan zajlottak, gyakran kilépve a hivatalos keretektől.

Az elején gyakran meglepődtek attól, hogy nem helybéli vagyok, és sokszor fel is tették csodálkozva a kérdést, hogy a községközpontban miért neveztek ki hozzájuk egy Kolozsvárról jött idegent. Még meglepőbb volt számukra, hogy magyarként kaptam ezt a felelős beosztást, ugyanis a magyar nyelv hivatalos használatához egyáltalán nem voltak hozzászokva. Úgy gondolták, hogy aki hivatalos ügyben jár el, az csak román lehet, vagy legalábbis csak románul beszél. Ezért aztán sokszor tapasztaltam, hogy a hivatal iránti tiszteletből kiindulva kezdetben ők maguk is kizárólag románul igyekeztek megszólalni, holott az idős és középgeneráció előtt első pillanattól kezdve, már a köszönéssel is jeleztem, hogy tudok magyarul is. Különösen a gyermekeknek kerekedett ki a szemük, hogy ilyen is létezik. A hivatalos minőségben gyakorolt magyar nyelvhasználatot sokan egyenesen gyanakvással fogadták, sandítva vizsgálgatták a nyakba akasztott igazolványomat, sőt olyan is előfordult néhányszor, hogy leigazoltattak, mert meg akartak győződni, hogy valóban a községi polgármesteri hivataltól vagyok-e. Egy egyedülálló, magyarul kifejezően és kitűnően beszélő idős néni előtt épp a magyar beszédem keltett gyanút, ami számára teljesen értelmezhetetlen jelenség volt, és minél otthonosabbra, mondhatni meghittebbre fordult a beszélgetésünk, annál inkább nőtt a gyanakvó félelem benne. A kapuban még bizalommal fogadott, mert ekkor még *rendes* román népszámlálóbiztosnak nézett, de később az udvaron elbizonytalanodott, és a házajtó előtt már bevallotta, hogy a jó magyar beszédem miatt idegenből jött szélhámosnak néz, és attól tart, hogy valamivel végül „megcsalom”. Emiatt a személyi igazolványát sem akarta elővenni, hanem azt füllentette, hogy iratai Bukilában, a falu másik részében, férjnél lévő lányánál vannak. Bizalmatlanságát, ami végül határozott félelemmé fokozódott, sem a pecsétes igazolvány, sem a táskámból elővett nagy halom népszámlálási ív nem tudta elosztatni, hiszen ezeket nem tudta elolvasni, és arra gondolt, hogy mindezek a szemfényvesztések csakis az ő „megcsalását” célozzák. A patthelyzetet feloldandó végül a korábban már megismert szomszédokat kellett átkiabálnom hozzá, akik aztán nevetve nyugtatgatták, míg végül ő is elmosolyodott, bocsánatot kért, elővette a személyi igazolványát is, majd búcsúzóul a legkedvesebben elbeszélgetett velem napi imádságairól, fogadott böjtjeiről, búcsújárásairól és egyéb vallásos képzetekről.

A népszámlálási nyilatkozatnak a nemzeti szinten kell megfogalmazódnia, ideologikus, azaz tudatos viszonyulást kell tükröznie az anyanyelvi és etnikai öndefiníció kérdésében. Ilyen logikával szerkesztették a népszámlálási íveket, és ilyen logikával értelmezik a népszámlálási adatokat. A népszámlálóbiztosnak is természetesen ezt a logikát kell képviselnie, és ezen a szinten kell értékelhető válaszokat bevezetnie a népszámlálási adatlapokra. A rendszerből való kilépés lehetősége csekély („nem válaszol”, „nem tud-

ja”, „határozatlan”, „ez is, az is” stb.). Tehát, ha a kérdés egy prenacionális tudati rendszerben értelmezhetetlen (mi az etnikum? mit értünk anyanyelven? csángó vagy magyar?), a biztosnak kell döntenie és *átemelnie* a kapott választ egy másik fogalmi rendszerbe. Például ha a biztos a kérdőív anyanyelvi pontjához ér, felteheti ezt a kérdést: „Milyen nyelven tanult maga az édesanyjától beszélni?” Vagy így: „Milyen nyelven beszélnek egymás között a családban?” Ezekre a kérdésekre egy magyarul is beszélő személy a legnagyobb valószínűséggel ezt a választ adja: „Hát magyarul! Hát így csángósan, magyarul.” És akkor a biztos részéről jön a megerősítő kérdés: „Tehát akkor maga magyar anyanyelvű?” És mivel a népszámlálási ív nyelve román, a kérdés általában elhangzik románul is: „Deci limba maternă a dumneavoastră este limba maghiară?” Ám erre az esetek többségében azonnal élénk és felháborodott tiltakozás következik: „Nem, nem, nem beszélünk mű tiszta magyarul, csak így csángóson, az nem magyar, nem nem, ne írja azt, hogy magyar, írja azt, hogy román!” A biztos ekkor még esetleg rákérdezhet a csángó anyanyelvre is, mert a nyilatkozó korábban többször is azt mondta, hogy ő „csángósan” beszél: „Hát ha csángósan beszél, ha úgy tanult az édesanyjától, akkor írjuk azt, hogy csángó, ne írjuk azt, hogy román.” Az esetek többségében, ha az illető túl van már a prenacionális szinten, ismét élénk tiltakozás következik: „Hát a csángó az csak egy porekla (gúnynév), nem, nem, írja azt, hogy román s avval készen van!”

A fenti helyzet alapján nézzük, milyen lehetőségei vannak a népszámlálóbiztosnak:

1. A kérdőív és a népszámlálás logikájának megfelelően eleve ideologikusan teheti fel a kérdést („Milyen anyanyelvűnek nyilvánítja Ön magát?”). Ilyen kérdésfelvetésre a „magyarnak” vagy „csángónak” válasz igen-igen ritkán érkezik, legfőljebb azoktól, akik valóban a magyar identitás tudatos vállalói. (Szabófalvában például egyetlen felsőfokú végzettséggel rendelkező család volt, aki 1992-ben és 2002-ben így nyilatkozott.) Ez a típusú kérdésfelvetés a moldvai csángók között teljesen általános, hiszen a biztosok túlnyomó többsége román, nincs fogalma a bonyolult tudati helyzetről, és természetesen a hivatalos népszámlálás logikáját törekszik követni, sőt nemegyszer előfordul, hogy egy kis román nacionalizmus is van a viszonyulásában. Ilyen körülmények között tehát a kérdésre 95%-ban még akkor is a „román” választ kapjuk, ha az illető személy tud magyarul. Ha nem vagy csak igen rosszul tud már, vagyis ha csak némi passzív nyelvismerettel rendelkezik, akkor a „román” válasz valószínűsége 100%.

2. Egy magyar (vagy csángómagyar) népszámlálóbiztos, aki több hónapig tartó politikai küzdelem és adminisztratív gáncsoskodás után az MCSMSZ képviselőjeként került a népszámlálásba, és tudatában van a csángó identitás bonyolult voltának, lehetőleg nem ideologikusan teszi fel a kérdést („Milyen anyanyelvűnek nyilvánítja Ön magát?”), hanem inkább a valós nyelvi hely-

zetre kérdez rá valahogy („milyen nyelven tanította az édesanyja?” „milyen nyelven beszélnek maguk egymás között a családban?”). Az első, ideologikus kérdésre ugyanis biztosan a „román anyanyelvű” ideologikus választ kapná, amit nyilvánvalóan nem szívesen hall, míg a második, valós kérdésre tényszerű választ kap: a még magyarul tudó és beszélő idősebb korú vagy középgenerációhoz tartozó csángók azt fogják neki mondani, hogy az édesanyjuk otthon „magyarul” vagy „csángóul” tanította őket, és hogy ma otthon a családban „magyarul”, „csángóul” vagy „magyarul/csángóul es, románul/oláhul es” beszélnek: „Az a jó kérdés, hogy: »Kend olá-e?« Ha így kérded, akkor ő biztosan azt mondja, hogy ő aztán nem olá. »Hát akkor maga micsoda?« »Hát csángó!« »Hát ha csángó, hát akkor az a magyarhoz tartozik.« »Hát jó, akkor írja!« Én így csináltam.” (6) „Könnyű a nyelvvel, mert én úgy kérdem, hogy kend milyen nyelvet tanult a mómájától, s akkor ő mondja: »Magyart!« »Akkor a magyart írjam-e?« »Írja, írja.« S akkor evvel könnyű dolgom van.” (6) „Ilyen öregeknél azt kérdezem, hogy: »Kend, ugye, katolikus?« »Há, há! (Igen, igen!)« »Hát kend otthon hogy tanult meg beszélni?« »Magyarul!« Rögtön írom is be, nem kérdezem tovább, hogy mit gondol, és hogy s mint. Így aztán az anyanyelvnél elég sok magyar van. De van olyan is, akinél a nyelv magyar, de az etnikum román.” (7)

A magyar népszámlálóbiztos nyilván tisztában van azzal, hogy a nem ideologikusan, tehát a népszámlálás logikája szerint *helytelenül* feltett kérdésre kapott, ugyancsak nem ideologikus válasz nem a népszámlálás belső logikája szerint született meg, azaz hogy a „magyarul” vagy „csángósan” válasz még nem tartalmazza az anyanyelv kérdéséhez való ideologikus viszonyulást, vagyis nem azon a nacionális szinten fogalmazódott meg, amelyet a rendszer megkövetel. Ennek tudatában a népszámlálóbiztos választás előtt áll: vagy beírja „magyar” vagy „csángó” anyanyelvűnek az illetőt a *helytelen* válasz alapján, vagy pedig a nem ideologikus szinten kapott választ („hát magyarul”, „hát csángósan”) ideologikus szinten is igyekszik megerősíteni, és felteszi a „tehát maga magyar/csángó anyanyelvű?” kérdést is, amelyre – amint előbb láttuk – az esetek túlnyomó többségében nemleges választ kap, sőt a nyilatkozó részéről élénk tiltakozással is kell számolnia. Ha a biztos az első opciót választja („rögtön írom is be, nem kérdezem tovább, hogy mit gondol, és hogy s mint”), akkor noha a valós helyzetet rögzítette, és az illető személy nyilatkozata szerint cselekedett (ti. a válaszban kétségkívül elhangzott a *magyar*, illetve a *csángó* szó, ami „magyarnak” is minősíthető), de a népszámlálási logika szerint mégsem járt el helyesen. A nem ideologikus válasz tudniillik egyáltalán nem azt jelenti, hogy az illető ideológiai szinten valóban magyar nyelvűnek tartaná magát. Ez történt az előbb idézett mindhárom esetben.

Az összeírás során egyszer a prenacionális identitás nacionálissá való átalakulásának érdekes, számomra is meghökkentő esetével találkoztam. Egy kapun belépve idős házaspárt találtam az udvaron, akik az eresz alatt, „a

tötésen” paszulyt bontottak. Kedélyesen, viccelődve elbeszélgettünk egy kicsit, majd a férjjel, aki nyugdíjas traktorista volt, bementünk a „kilérbe” (konyhába), és a legnagyobb békekességben kezdtük kitölteni a népszámlálási íveket. Mind magát, mind a feleségét „csángó” anyanyelvűnek és etnikumúnak deklarálta, amit így be is írtam. De ettől kezdve, mintha éreztem volna rajta, hogy gondolkodik a válaszaiban, hogy kissé elbizonytalanodott és elkedvetlenedett. Miközben tovább haladtunk a töltögetéssel, és egyéb „lényegtelen” dolgokat is kérdeztem tőle, egyszer csak hirtelen felcsattant: – Ezt itt most ebbe helybe javítsa ki! Írja azt, hogy románok vagyunk. Mind a ketten. Én is s az asszonyom is. Román, román. – A hirtelen jött döntés kellemetlenül érintett, hiszen a szabályzat szerint a teljes ívet újra kellett volna írnom emiatt. De voltaképpen a hirtelen jött megvilágosodás belső háttere érdekelt. Magyarázatot kértem tehát. A válasz a következő volt: – Hát most gondoltam én meg! Hát most jöttem én rea, hogy ez itt mire menen! Hogy ez politika. Hogy osztán jönnek ide a faluba, s hogy osztán itt csinálják a felfordulást! – mondta élénken gesztikulálva, és magával szemlátomást meglepődve, hogy ő most megértette a kérdések mögött rejlő *politikát*. Úgy vettem észre, bár ezt ő nem mondta ki, hogy pálfordulásában a magam magyar beszéde is szerepet játszott, amit nem tudott hová tenni, és nagyon meggondolkodtatta. Végül gyanút fogott, korábbi kedélyessége odalett, és úgy tűnt számomra, mintha ettől kezdve inkább ellenségesen viszonyult volna hozzám. Kérésére a két úrlapon áthúztam a négy „csángó” választ, és négy „románt” írtam be helyette, a lap alján megjegyezve, hogy a módosítás a nyilatkozók utólagos kérésére történt, majd az egész korrekciót aláírtam vele, amit ő habozás nélkül meg is tett. A kezdeti jó hangulat után végül elég fagyosan váltunk el. Az eset nagyon felkavarhatta őket, mert miután a szomszéd háztól mintegy fél óra múlva eljöttem, az utcán hallottam, hogy paszulybontás közben a feleségével továbbra is erről beszélgetnek a „tötésen”. Természetesen szépen magyarul.

A bizonytalan tudati helyzetben az *adatfelvétel módja* (hogyan kérdezzük?) is rendkívül fontos. Megfigyeltem például, hogy ha az úrlap kérdéseinek sorrendjét követve valakitől – egyébként teljesen fölösleges módon – megkérdeztem az állampolgárságát, utána a válaszadás során már lehetetlen volt őt a „román” paradigmásorból kiköszönteni, azaz a román állampolgárságból kiindulva utána már „románnak” mondta az etnikai hovatartozását, az anyanyelvét, de még a vallását is („romano catholic” helyett „román catholic”). Az összeírást végző kollégáim ugyanezt tapasztalták: „A sorrend ugye ez: cetățenie, etnie, limba maternă (állampolgárság, etnikum, anyanyelv). Ha így kérdezi őket az ember, akkor aztán a románból kiköszönteni nem lehet. Rájöttem, hogy ha fordítva kérdezem, akkor jobban járok.” (3) „Én úgy csinálom, hogy az állampolgárságot beíkszelem magamtól, és utána leugrom a vallásra, kihagyva a nemzetiséget és az anyanyelvet. A vallás ugye egyértelmű: »román kátolik«. És akkor visszatérek az anyanyelvhez, ahol aztán valahogy

kisilabizáljuk, hogy a csángóból magyar lesz. És akkor így eljutunk oda, hogy »etnie, naționalitate«, amire ő határozottan azt mondja, hogy román. No, de erre én mondom: »De hát egyszer már beírtuk hogy román a cetățeniához, és ha maga most magyarul beszél, hát akkor nem lehet, hogy az magyar?« »Hát igen, lehet, ha a román egyszer már megvolt, akkor legyen magyar itt.« Ezt jó taktikának tartom, hogy az állampolgárságot előbb románnak írom be, mert utána már erre hivatkozom, és ugyanoda megyek majd vissza a valláson, az anyanyelven és az »etnián« keresztül. A lelkiismeretét megnyugtatja így, hogy ő román.” (9)

A fiatalabb generációk, amelyeknek körében rosszabb a magyar nyelv- ismeret, és jobban érvényesülnek körükben a modern ideológiák, erősebben ragaszkodnak a román identitáshoz, sőt még arra is vigyáznak, hogy a szüleik, nagyszüleik anyanyelvét vagy etnikumát a magyar biztos nehogy magyarnak vagy csángónak minősítse. Több ízben fordult elő, hogy a kiszolgáltatót öregek helyett a család fiatalabb tagjai harsány módon igyekeztek helyettük nyilatkozni, és még meg is sértődtek attól, ha ezek után az öregek véleményére voltam kíváncsi önnön identitásuk kapcsán.

Az alábbi konfliktusos eset jól tükrözi mind a prenacionális identitás átírását, mind az ennek kapcsán kialakult generációs különbséget: „Bementem egy nénikéhez, aki állítólag egyedül élt, illetve hogy van egy lánya, aki el van utazva. Alig akart beengedni, mert hogy neki a fia azt mondta, hogy ne engedjen be népszámlálót, mert majd ő nyilatkozik helyette is, ha hazajön. Mondom, hogy már három napja keresem, és soha senki nincs itthon, és hogy ha nekem nem akar nyilatkozni, hát akkor majd sajnos a rendőrségen kell ezt megtennie, mert én nem tudok naponta kétszer-háromszor idejönni. Erre beengedett, leültünk, és kezdtem kitölteni a lapokat. Magyarul beszéltem vele, illetve volt olyasmi is, amit románul kérdeztem, mert magyarul nem értette a kérdőívet. Kérdeztem, hogy milyen nyelven beszél otthon. Mondja, hogy ezt a kitekert magyar nyelvet beszéli, mert ő magyar. Én be is írtam, hogy magyar anyanyelvű és nemzetiségű. Már majdnem készen voltunk mindennel, már az aláírásnál tartottunk, amikor megjött a fia, és azt mondja, hogy őt két dolog érdekli: mit írtam az anyanyelvhez és a nemzetiséghez, mutassam meg neki. Ha magyart írtam, akkor ezt most azonnal javítsam ki. Mondom, hogy én azt nem tehetem meg, mert amit a néni nyilatkozott nekem, nekem azt kell leadni. Erre ő nekem esik, hogy az nem számít, hogy az öreg néni mit mondott, hanem az számít, amit ő mond, és hogy azonnal javítsam ki, mert ha nem, akkor így meg úgy. Addig erőszakoskodott, amíg át nem húztam a magyart és oda nem írtam, hogy román. Erre mondom, hogy most írja alá, hogy ezt ő javíttatta ki velem. Aláírni persze nem volt hajlandó, de azt mondta, hogy ami a személyiben van, az az érvényes, és hogy ebben a faluban nincs egyetlenegy magyar sem, és hogy jönnek ide idegenek is, és itt nem lehet más, csak román. Mondom neki, hogy ezt én jelenteni fogom a polgármesteri

hivatalnál, hogy ő átjavíttatta az anyjának a nyilatkozatát. Mondja, hogy ő is el fogja mondani a polgármesteri hivatalnál, és hogy ismerem-e azt az autót, amelyik az udvaron áll. Mondom, hogy én senkit nem ismerek itt a faluban, az autókat aztán pláne nem. Azt mondja, hogy hát ez az alpolgármester volt autója, és aztán majd így meg úgy. Hát mondom, én mindenestre holnap reggel bemegyek a polgármesteri hivatalba és le fogom adni az átjavított úrlapot. Másnap dél körül mentem be, és valóban volt már bent délelőtt, és már elmondta az esetet.” (2)

A fenti eset azt is példázza, hogy a prenacionális–nacionális szint kérdése összefügg a generációs kérdéssel is. Az idősebbek körében általában gyakoribb a prenacionális identitás szerkezet, a fiatalabbak gondolkodását pedig erősebben átítatta a román nacionalizmus. Kivételek azonban mindkét irányban bőven akadnak.

A kialakult *román* nacionális identitás általában harsányabb, agresszívabb, mint a határozatlanul kinyilvánított prenacionális *csángó*, illetve „csángóként” értelmezett *magyar* identitás. Aki határozottan románként vallja magát és környezetét, és esetleg hasznot is húz ebből az identitásból, ezt a meggyőződését általában erősen képviseli: „Beszélek a férfival, és a feleség állandóan közbevág, mondja, mondja, mondja. Egyszer meg kellett kérjem, hogy hagyja, hogy beszéljen a férje. Mindenáron a férje helyett akarta elmondani, hogy a férje román, hogy a férje románul beszél, holott az egész beszélgetés magyarul zajlott, végig magyarul tanácsoltunk egymással.” (9) „Volt egy feljelentés. Valaki, aki a polgármesteri hivatalnál dolgozik, feljelentett. Az illetőnél magyarul folyt a beszélgetés, de románul tette fel a kérdéseket valamelyik kolléga. És ez a rosszindulatú valaki a kommunizmusban is egy nagyon nagy besúgó volt, hírhedt besúgó, hírhedt áruló volt, a faluban egy borjút sem lehetett levágni miatta, és most is az. Hát ez az illető szépen feljelentette a kollégát, hogy ő magyarul végzi a népszámlálást.” (5)

A prenacionális identitás nacionálissá való átírásakor a bizonytalan határhelyzet fordított irányú átlépése természetesen sokkal-sokkal gyakoribb: a hivatalos népszámlálások adatsoraiból mindenekelett azért tűntek el a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek, mert a 20. századi és újabb népszámlálások során a román népszámlálóbiztosok köztudottan románként írtak be olyanokat is, akiket ugyanúgy magyarnak vagy csángónak is be lehetett volna írni, sőt – ritkábban – olyanokat is, akik kifejezetten követelték is, hogy őket magyarnak vagy csángónak írják be. De ilyen értelmű tiltakozásról, hivatalos feljelentésről nem tudunk, kivéve a szabófalvi Perka Margit népszámlálóbiztos 1992-ben történt esetét, aki a tapasztalt törvénytelen ségek ellen tiltakozva a népszámlálás ideje alatt visszaadta a népszámlálási mappát.

Annak lehetősége, hogy egy román biztos magyarnak írjon be valakit, általában igen csekély. „Kilenc népszámláló van a faluban, ebből három a mi részünkről (ti. az MCSMSZ részéről). Mindenesetre, ahol mi hárman va-

gyunk, ott lényegesen nagyobb lesz a magyarok aránya. Azok a népszámlálóbiztosok, akik az [állami román] iskolában tanítanak, nem hiszem, hogy magyarul beszélnének az emberekkel, és nem hiszem, hogy sok magyart írnának össze.” (10)

Mindazonáltal hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar identitás és anyanyelv hiányát a népszámlálási íveken nem lehet kizárólag azzal magyarázni, hogy a román népszámlálóbiztosok „elorozzák” a moldvai csángók magyar identitását, hanem tekintettel kell lenni a csángó identitás sajátos szerkezetére is. Jól példázza ezt a következő történet, amely arról szól, hogy a liberális gondolkodású román biztosok erőnek erejével sem tudtak magyarnak beírni egy amúgy magyarul beszélő családot a faluban tanító magyar kolléga jelenlétében:

Mivel ők románok voltak, olyan dolgokat is megengedhettek maguknak, amelyeket én, ha magyarként én vagyok a helyükben, nem engedhettem volna meg magamnak. Volt olyan, hogy amikor odaértünk az anyanyelvhez, akkor megkérte az egyik román tanár (ti. az idős asszonyt), hogy énekeljen valami szépet magyarul, mert tudja, hogy szépen tud énekelni. De valami szép régit, ne ilyen „populart” (értsd: román mûdalt). És akkor a néni elkezdett énekelni és vele a lánya is. Egy nagyon szép régi magyar éneket, népdalt. Nagyon örvendtünk neki, közben kérdezte tőlem a román tanárkolléga, hogy ezt te érted-e. Mondom, hát én hogyan érteném! Na, vége van az éneknek, és akkor kérdezzük őket, hogy milyen nyelven beszélnek kendék, és hát erre azt mondják, hogy románul. Erre megáll a román kollégám, néz minket, és kérdezi őket meglepődve: „Maguk ezzel a tanár nénivel nem tudnak magyarul beszélgetni?” „Hát dehogynem, tudunk!” „Hát akkor milyen nyelv? Mi az anyanyelve?” „Hát román!” Ebből nem lehetett őket kitéríteni. És akkor írtuk be a románát, nem volt, amit csinálni.

Egy másik családnál pedig azt kérdezi tőlem a román kolléga, hogy igaz-e, ezt én jobban kell tudjam, hogy Bákó megyében vannak olyan falvak, amelyeket a székelyek alapítottak anno annak idején. A család is erősen figyel, mindenki hegyezi a fülét. Mondom, hogy persze, vannak. De azt mondja a kolléga, hogy ő azt hallotta, hogy az egyik ilyen falu éppen ez, ahol most vagyunk. Mondom, hogy igen, igen, hát éppen azért vagyunk mi itt. Mindenki még erősebben figyel. És elérkezünk a kérdéshez, na hogy hát akkor kendék mit mondanak. Hát román! Ebből nem lehetett senkit kimozdítani! (1)

Az erősebb magyar öntudattal rendelkező családokban az a felismerés, hogy egy magyar népszámlálóbiztos, aki az MCSMSZ-t és általában a *magyar utat* képviseli, része lehet a hatalmi szerkezetnek, tovább erősítheti a magyar

identitást: „Szerintem mondani kell, hogy a Csángó Szövetségtől vagyunk. Így megnő a hitelessége a szervezetnek. Meg kell mutatni, hogy van erőnk magyar összeírókat is kinevezni.” (4) „Hát maga emlékszik-e arra, hogy magyar recenzor lett volna itt a faluba. Hú, nem volt soha. Jöttek recensálni az animálokat (összeírni az állatokat), de magyar nem volt soha.” (5) „A kártyának (ti. az oktatási támogatás bankkártyával történő kiosztásának) a hatása megvolt, mert volt olyan család, ahol azt mondták, hogy magyarok vagyunk, mert a magyarok segítenek, a románok semmivel se segítenek.” (6)

De mivel „a magyarokkal” való érzelmi azonosulás nem egyöntetű, és maga az identitás is bizonytalan, ezért a magyar népszámlálóbiztos „magyar irányú” elkötelezettségének felismerése a fentiekkel épp ellentétes állásfoglalásokhoz is vezethet. Ha egy határozatlan identitású, vagy a román nemzeti ideológiával szimpatizáló személyekben felmerül a gyanú, hogy a magyar biztos voltaképpen nem a román nemzetállamot, hanem az MCSMSZ-t és általában a *magyarokat* képviseli, akkor az iránta való bizalom mértéke csökken: „Sokszor megkérdezték, hogy honnan vagyok. »Din partea guvernului.« »Din partea primăriei?« »Bineînțeles!« (»A kormánytól.« »A polgármesteri hivataltól?« »Természetesen!«) De azt nem szabad mondani, hogy a Csángó Szövetségtől vagyunk. Főleg ott, ahol magyar oktatás van, nagyon kell vigyázni, hogy a népszámlálási bevallást ne kapcsolják össze a magyar oktatással. Főleg most nagyon vigyázni kell, mert most van az a »bursza« (ösz-töndíj, oktatási támogatás) osztogatása a Bethlen Gábor Alapítványnak.” (5) „Mondták nekik, hogy vigyázzanak, hogy mit deklarálnak. Tőlem kérdezték is, hogy téged ide a magyarok küldtek-e? Mondtam, hogy nem.” (6) „Az én falumban ez az OTP-s hatás (ti. a magyar oktatási támogatás kiosztása az OTP Bank által) egyáltalán nem volt jó. Az első napokban olyan jól ment minden, s hát utána mondom, hogy né, most semmi mindjárt (ti. senki nem vallja magát magyarnak!)” (7)

A ma már 25 faluban létező úgynevezett „magyaróra” program fogadtatása általában egyöntetűen pozitív, de ez az attitűd egyáltalán nem jelenti a magyar identitás felvállalását. Belső, hiteles lapokon kialakult meggyőződésből magyarnak mondhatják magukat olyanok is, akiknek gyermekei nem járnak magyarórára, de a fordított helyzet sokkal gyakoribb, azaz sokan vannak olyanok, akik elküldik ugyan magyarórára a gyerekeiket, de magukat a leghatározottabban románnak tartják: „Még azokban a családokban sem [vallják magyarnak magukat], ahol a gyermek magyarórára jár, vagy a Székelyföldön magyarul tanul. Román, român, român – és kész. Hiába mondom neki, hogy hát az iskolában mit tanul, vagy hogy egymás között hogy beszélgetnek. Nem, és nem és nem! Nem vállalják fel, elutasítják. Úgy utasítják el, hogy... amikor odaérünk, akkor lekattannak.” (8) „Az »etnia« (etnikum) összefolyik a »cetățenia«-val (állampolgársággal). Ha Románia, akkor román. [...] Három éve tanítok ott, ismertem jól a családot, és azt mondtam, hogy ez

a család aztán biztos magyar. De hát románok! Kijöttem a házból, és majdnem sírva fakadtam. Hát ez nem lehet igaz!" (7) „Volt olyan is, hogy a kollégám, a román matektanár kezdte el győzködni a családot, hogy kendéknek a gyermeke Csíkszeredában tanul. Hát akkor ő nem lehetne magyar? Legalább annak írjuk be, hogy magyar. Nem, nem és nem! Nem lehetett meggyőzni. És nem én győzködtem, hanem a román kollégák! Én csak két napig mentem velük, mert utána azt mondtam a két román kollégának, hogy én be kell menjek az iskolába tanítani. Éreztem, hogy nem bírom tovább, és hogyha még megyek tovább velük, akkor nem fogok tudni magyarórát tartani, hanem fogom magam, és hazaköltözöm Sepsiszentgyörgyre, ha még harmadik nap is elmegyek. Aztán valahogy összeszedtem magam, és most azt csinálom, hogy önismereti órákat tartok, és arra szépen felépítem az öntudatot.” (1) „Olyan családok mondták románnak magukat, akikért be mertem volna tenni egy az egyben a tűzbe a kezemet, hogy magyarok. A legjobb tapasztalatom a héten az volt, hogy bementem egy családhoz, ahol az édesanya diktálta, hogy »román, román, romano catolică«, ugye már kívülről tudták a szöveget. És akkor egyszer a gyermek félbeszakítja: »De hát, mámá! Mü itthon magyarul beszélünk! Hát nem-e?« »Hát igen, fiam, igen.« »Hát akkor kend métt diktálja azt, hogy mü rományok vagyunk?!« Mondtam is neki: »Hát egyszer te most jól megmondtad, fiam! Ez már igen!«” (7)

A népszámlálóbiztos személye kétségkívül jelentős mértékben befolyásolja a népszámlálás végeredményét. Az egyik, magyarul még viszonylag jól beszélő faluban, Külsőrekecsinben több helybéli magyar népszámlálóbiztos is dolgozott, akik az MCSMSZ listájáról kerültek funkcióba. A falu alsó része, ahol ők végezték az összeírást, „inkább magyar lett”, a falu felső része pedig, ahol az összeírók mind románok voltak, „inkább román”. A polgármesteri hivatal már a népszámlálás elején érzékelte „a veszélyt”, amit a helyi magyar tudatú értelmiségiek népszámlálóbiztosként való alkalmazása jelent, és ennek megfelelően idejekorán közbe is lépett. Az egyik magyar biztos a népszámlálás harmadik napján, október 22-én este így mesélte el a történeteket:

Ma az alpolgármester, aki maga is recenzor şef (népszámlálóbiztos főnök), hívatott, hogy adjuk oda neki a papirosokat, hogy jól van-e kitöltve stb. Én át is adtam, a két kollégám is átadta. Hárman vagyunk magyarok, akik népszámlálunk a faluban. Ha többen lennénk, akkor a helységnévtábla kétnyelvű kellene legyen egy-két év múlva, mert ahol mi dolgozunk 80% magyarnak vallja magát, úgyhogy a törvénszabta 20% simán meglenne. Utána nem sokkal, hát egyszer felhív az alpolgármester olyan 11 óra körül, hogy jön megnézni, hogy hogyan végzem a népszámlálást. Persze megnézte előbb a formanyomtatványokat, látta, hogy huuu! Ajaj, ajaj, ajaj! (ti. hogy sok a magyar). Hát mondom neki: „Domnule, vice! Haideti!” (Alpolgármester úr! Jöjjön!) Jött is, én mentem vele. A kapuban

kiáltom magyarul: „Keresztanya! Keresztanya!” Kijött egy öreg bácsi, ráadásul rokonunk is nekünk, és utána kijött a fia, aki komám. „Hát hogy vagy, hogy vagy?” Na, ott elkezdünk szépen beszélni hol magyarul, hol románul, de románul csak az alpolgármester kedvéért, aki a faluból származik ugyan, de nem akar beszélni semmiképpen magyarul. Nekiálltunk hát együtt népszámlálni, kitölteni a formanyomtatványokat. De alig telt el egy perc, hát felpattant, köszöni szépen, láttam mindent, és azonnal elment. Tehát ő azonnal leszűrte, hogy miért vallják ezek magyarnak magukat. Magyarul beszélünk, minden, hát ez egyértelmű.

Na, eltelt valamennyi idő, s hát úgy két óra múlva felhív engem is, és a másik két magyar népszámlálót is, hogy csak akkor használhatjuk a magyar nyelvet, hogyha az adott háztartás, család ezt tőlünk kifejezetten kéri. Egyébként románul kell köszönni és románul kell beszélni, mert ezt az utasítást kapta ő a bákói komisszió vezetőjétől. Na, én erre később visszahívtam, és kértem, hogy ezt az utasítást írásban is adja meg. Azt mondta, hogy most nem tudja, de hétfőre megadja írásban is ezt az egészet. Kérhetném a jogszabályt is, amire ő hivatkozik, de ugye ilyen jogszabály nincsen.

Nekünk mind a hármunknak az az előnyünk, hogy mi a faluhoz tartozunk, én nem ott születtem ugyan, de a feleségem igen, ott élek, és a feleségem révén rengeteg rokonom van ott. És akkor azt kérdeztem az alpolgármestertől, hogy hogyan beszélünk mi más nyelven, mint amilyen nyelven beszélünk a rokonainkkal? A faluban az öregek meg sem értik románul ezt a formanyomtatványt! Erre ő azt mondja, hogy igazából ő nem akart semmi rosszat, sőt vannak magyar formanyomtatványok is a polgármesteri hivatalnál, és az egyáltalán nem probléma, ha valaki magyarnak vallja magát. Erre én biza elgondolkoztam, hogy nem volna hülyeség egy-két magyar formanyomtatvány sem. (5)

A biztos személyén kívül egyéb körülmények is döntő jelentőségűek lehetnek. A hivatalos intézmények (egyház, közigazgatási szervek, média stb.) hozzáállása mindig mérvadó. Az, hogy a polgármesteri hivatal az összeírás kezdetén „tetemre hívta” a magyar népszámlálóbiztosokat, futótűzként terjedt el a faluban, és ettől kezdve az anyanyelvre, etnikumra vonatkozó adatok hirtelen megváltoztak: „Ennek híre ment a faluban, mert ilyenkor az egész faluban főzik a pálinkát. Ott az emberek összeültek, idő van, s hát nekiálltak beszélni. Ott aztán kialakultak ilyen viták: »Te minek vallottad magad?« »Hát románnak?« »Hát hogy vallottad magad románnak, amikor nem is tudsz beszélni románul!« »Hallgass el!« Az ilyen vitákba persze a paphoz, s a polgármesteri hivatalhoz közel álló emberek is bekapcsolódtak. S akkor elkezdődött, hogy legyen minden román, román nyelv, román nemzetiség, s akkor nincsen semmi probléma. Érdekes volt, hogy az első három napon, amíg nem

volt meg az alpolgármesterrel a beszélgetésem, 58-an vallották magyar etnikumúnak magukat, 41-en románnak és még volt 11 csángó nemzetiségű. Akkor a következő napokban már óriásit fordult az egész, nem tudom, mi történt. Utána lett nálam 14 magyar, 26 csángó és 53 román nemzetiségű.” (5)

Az egyik kis lélekszámú faluban a katolikus pap a népszámlálás idején csak óvatosan hívta fel hívei figyelmét a magyar népszámlálóbiztos jelenlétének „veszélyeire”, mert maga az illető biztos is jelen volt a szóban forgó szentmisén: „A múlt héten ott voltam a misén, és a misén kimondta, hogy a »magyarkáné és recsenzor«. És elmondta, hogy bé kell engedni, ügyesen tessenek felelni a kérdésekre, mindent bévallani. Gondoltam, magamban: igen, igen, bévallani úgy, ahogy megbeszéltük volt akkor, amikor a magyarkáné nem volt a misén.” (7)

Mennyire relevánsak a népszámlálás eredményei? Következtetések

Végezetül a fentiek összegzéseként fogalmazzunk meg röviden néhány következtetést:

- A hivatalos népszámlálás eredményei – különböző okoknál fogva – nem tükrözik a moldvai csángó falvak tényleges nyelvi helyzetét. A még magyarul is beszélő csángók száma sokszorosa a magyar anyanyelvűként összeírtak számának.
- A csángó településeken egymással keveredve élnek a mai értelemben felfogott nemzetek kialakulása előtti (prenacionális) és a modern polgári nemzettudatra jellemző (nacionális) identitásfogalmak.
- A modern népszámlálások kategorizációi (állampolgárság, anyanyelv, etnikum, vallás) nem teszik lehetővé, hogy erről a bonyolult identitás-szerkezetről számszerűségében is valós képet kapjunk, ugyanis a valóban fontos identitástényezők nem felelnek meg azoknak az identitástényezőknél, amelyekkel a modern polgári nemzeti identitás-szerkezetek körülírhatók.
- A kétféle identitás-szerkezet és nyelvi öntudat keveredése nagyfokú bizonytalanságot és határozatlanságot eredményez, ami a népszámlálási összeírás helyzetét alapvetően jellemzi.
- A nyelvi identitás és a tényleges nyelvhasználati gyakorlat lényegi módon határozza meg az etnikai identitást, utóbbi az előbbitől nem függetleníthető.
- A moldvai csángók között különböző – de nem egyforma intenzitással érvényesülő – nemzeti ideológiák harca zajlik. Ezek egy része a román, más része a magyar nemzetbe igyekszik a csángó etnikai közösséget beépíteni, de vannak olyan „nemzet utáni” (poszt-nemzeti) ideológiák is, amelyek az önálló csángó etnikai identitás megerősítését szorgalmazzák.

- A deklarált etnikai és nyelvi identitás erősen helyzetfüggő, olyannyira, hogy az adatfelvétel eltérő körülményei között akár homlokegyenest ellenkező népszámlálási eredmények is születhetnek. A népszámlálási eredményeket csak azokban a helyzetekben tekinthetjük valóságoknak, amelyekben az adatfelvétel történt.
- A román nacionalizmus jegyében szerveződő hivatali visszaélések, törvénybe ütköző befolyásolások, sőt bűncselekménynek minősülő hamisítások természetesen ma is előfordulhatnak, de azt mégsem állíthatjuk, hogy a 20. századi román népszámlálások számsoraiból kizárólag ilyen sötét üzelmek eredményeként tűntek el a moldvai magyarok. Helyesebb úgy felfogni a népszámlálási eredményeket, hogy ezek az *adott feltételek mellett* reálisak, és kifejeznek egy valós identitást, valamint egy-egy adott helyzethez való érthető viszonyulást.
- A fenti fogalmi bizonytalanságok és esetlegességek miatt a hivatalos népszámlálási eredmények nem alkalmasak arra, hogy akár az anyanyelv, akár az etnikai identitás vonatkozásában jogalapot vagy tényalapot jelentsenek a moldvai csángókra vonatkozó cselekvési programok kidolgozásához és vélekedések megfogalmazásához egyetlen olyan területen sem, amely a népcsoport etnokulturális sajátosságaival kapcsolatos.

Jegyzetek

¹ A Moldvai Csángómagyarok Szövetsége (MCSMSZ) a moldvai csángók érdekvédelmi szervezete. „A szervezet célja a közösség képviselete és érdekeinek védelme. Tevékenysége ezért az identitástudat és az összetartozás erősítése, az örökölt nyelvi, kulturális, művészeti és tudományos ismeretek elsajátítása” (részlet az *Alapszabályzat*ból). Az MCSMSZ 1990-ben alakult meg Sepsiszentgyörgyön, 1995 óta bákói székhellyel működik, ugyanettől az évtől a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) társult tagja. A szervezet ma 25 csángó településen mintegy 50 alkalmazott pedagógussal működtet iskolán kívüli fakultatív magyar nyelvoktatást, és ugyanakkor támogatja az Erdélyben magyarul tanuló csángó gyermekeket és fiatalokat is. Megalakulása óta harcol az egyházi magyar nyelvhasználatért, több ízben gyűjtött aláírásokat a magyar mise bevezetéséért a helyi templomokba, de ez a küzdelem eddig teljesen eredménytelen volt. A szervezet internetes honlapja: <<http://www.csango.ro>> (letöltve: 2011. 12. 05.).

Itt köszönöm meg az MCSMSZ vezetőinek, hogy támogatásuk révén diákjaimmal együtt népszámlálóbiztosként lehettem jelen Moldvában a 2011. október 20–31. között tartott népszámláláson. Továbbá köszönöm azt is, hogy a népszámlálás ideje alatt szállást biztosítottak számunkra, és hogy a népszámlálás alatt, október 22-én és 29-én megszervezték számunkra azt a két tapasztalatcserét, amelynek információira a jelen tanulmány is jelentős mértékben támaszkodik.

- ² A jobb magyar nyelvismerettel rendelkező falvakban, ha ugyancsak magyar népszámlálóbiztos végzi az összeírást, a román (R), a magyar (M) és a csángó (Cs) anyanyelvűek aránya a magyarok számára kedvezőbb lehet. A körülbelüli érzékeltetés céljából megadom még három további magyar népszámlálóbiztos adatait is, közölve a magyar nyelvet ismerők arányát is az adott településen a 2008–2010-ben végzett terepfelmérésem szerint: 1. 79%-os magyar nyelvismerettel rendelkező faluban: 103 R – 139 M – 53 Cs; 2. 51%-os nyelvismeretnél: 107 R – 52 M – 29 Cs; 3. 73%-os nyelvismeretnél: 96 R – 95 M – 3 Cs; 4. 41%-os nyelvismeret mellett: 167 R – 10 M – 18 Cs (utóbbi az általam felmért falurészben, Bogdánfalván).
- ³ 1. 79%-os magyar nyelvismerettel rendelkező faluban: 151 R – 82 M – 62 Cs; 2. 51%-os nyelvismeretnél: 124 R – 51 M – 13 Cs; 3. 73%-os nyelvismeretnél: 101 R – 79 M – 18 Cs; 4. 41%-os nyelvismeretnél: 168 R – 1 M – 26 Cs.